

התיאטרון היהודי בעיראק במחצית הראשונה של המאה העשרים

שמואל מורה

לזכר ירדני, שמעון דורי ז"ל

מבוא

התיאטרון של יהודי עיראק, לרבות יהודי כורדיסטאן, היה תיאטרון חילוני, אשר שחקניו, במאיו ומחזאייו היוו מאוחר יותר את הקאטאליזאטור של התיאטרון הערבי בארץ זו, עד העלייה ההמונית של היהודים ממנה לישראל בשנות 1950-1951.¹ תיאטרון זה הושפע בצורה ישירה מהתיאטרון האירופי, באמצעות מורים יהודים שבאו מצרפת, מאנגליה, מתורכיה, מסוריה ומארץ-ישראל, ללמד בבתי-הספר היהודיים בעיראק, וכן בהשפעת התיאטרון התורכי, הסורי (עד מלחמת-העולם הראשונה) והמצרי. מקרב השחקנים בבתי-הספר היהודיים צמחו שחקנים וסופרים שהצטרפו מאוחר יותר ללהקות ערביות עיראקיות, או מצריות וסוריות שביקרו בעיראק; הם אימנו שחקנים וכימו הצגות בבתי-ספר, במכללות ובלהקות מקצועיות של מוסלמים ונוצרים ברחבי עיראק. אפשר לומר בביטחה, כי הפעילות היהודית בתחום התיאטרון יחד עם פעילותם של בתי-הספר הנוצריים היוו את הגרעין שממנו צמח התיאטרון הערבי העיראקי.

הסופרים הערבים בעיראק שדנו בהתפתחות התיאטרון הערבי התעלמו במכוון מתרומתם של הלהקות, השחקנים והבמאים היהודיים והעלו על נס את תרומת הנוצרים בלבד.² אנסה במאמר זה להפיץ אור על תרומת היהודים בעיראק לתיאטרון, למרות דלות המקורות על התיאטרון הערבי בעיראק בכלל והתיאטרון של יהודיה בפרט. כדי להתגבר על מכשול זה ראייתי את פעילי השחקנים היהודים יוצאי עיראק בישראל וצילמתי את ארכיוניהם הפרטיים, הכוללים: תצלומים, מודעות ותוכניות מודפסות של הצגות. מתוך עשרות הצגות שהועלו או נכתבו בידי יהודים, מצאתי בכתובים שלושה מחזות בלבד: אחד שיצא לאור בדפוס: 'אל-איח'לאץ ואל-ח'יאנה' (המסירות והבגידה) מאת סלמאן יעקב דרוויש (בגדאד 1927), ושניים שנשתמרו

1 המאמר מבוסס על הרצאתי בכינוס הבינלאומי לתיאטרון היהודי, שהתקיים באוניברסיטת תל-אביב, בפברואר 1982.

2 ראה למשל: עלי אל-זובידי, אל-מסרחיה אל-ערביה פי אל-ערעאק (המחזה הערבי בעיראק, קאהיר 1967).

בכתבי־יד, והם — האחד (במכונת כתיבה), 'רואית יאס ורג'א' (מחזה היאוש והתקוה) מאת נורי מנשה, אשר הועלה על־ידי להקת בית־הספר התיכון פרנק עיני בשנת 1943 וכל השירים בו הולחנו בידי דוד אכרם; והמחזה השני, אל־זואג' פי בגדאד (הנישואין בבגדאד) מאת סלמאן עבד אללה (יוסף עזרא סולומון).³

העדויות בעל־פה שגביתי לוקות במגבלות מרובות, שאפשר לסכמן כדלהלן: (א) מידענים רבים לא זכרו או לא דייקו בפרטים, כמו: שמות של מחברים, מתרגמים, מעבדים, שמות של מחזות והצגות, תוכנם ותאריכי הצגתם, שמות של שחקנים ופרטים אחרים. כדי לגבור על מכשול זה הסתייעתי בספרים על תולדות יהדות עיראק ועל תולדות התיאטרון הערבי והאירופי, בעיתונים יהודיים, ובעיקר 'אל־מצבאח' (המנורה — בגדאד, 1924-1927) בעריכת עו"ד סלמאן שינה ו'שמשי', של בית הספר שמאש (1929-1933), במודעות על ההצגות ובעלונים עליהם שהיו בידי כמה שחקנים, במיוחד בידי סימון אל־עמארי (שמעון בן־עמרי) ויצחק בטאט.

(ב) המידענים דיברו רק על הצדדים החיוביים ועל ההצלחות, לפעמים בהגזמה כלשהי על־פי הקריטריונים המקובלים היום. שחקני פארסות וקומדיות, במיוחד המקצוענים שבהם וכן אלה שהופיעו בקאבארטים עם רקדניות־בטן, התייחסו בספקנות אל כוונות המראיין (כותב שורות אלו) ובושו 'במעשיהם מימי הנעורים'. לכן לא היה אפשר לדובבם על תוכן ההצגות ולשחזר כמה מהן. לעומתם מידענים מקרב חניכי 'המכון לאמנויות יפות' (מכון לדראמה, לציור ולמוסיקה, שנוסד ב־1940 בבגדאד) היו גאים בחינוכם המקצועי המערבי.

(ג) מידענים שדיברו על שחקנים ובמאים הגזימו לפעמים בשבחם של אחדים ומאידיך הפחיתו בערכם של אחרים או התעלמו מהם. לכן דחיתי 'עדויות' מרובות שלא אומתו על־פי עדויות אחרות בכתב או בעל־פה. אולם העדויות שבעל־פה, על אף מגרעותיהן, סייעו לי להבין את האווירה ואת גישת השחקנים והקהל אל אמנות התיאטרון.

התיאטרון של יהודי עיראק, כפי שאדון בו, הוא שיחזור של מאורע דתי או חילוני, בדיוני או מציאותי, באמצעות שיחה ותנועה, על־ידי שחקנים יהודים וקהל יהודי, למטרות חינוכיות או בידוריות. על־כן לא אגביל עצמי לתיאטרון הדן בחיי היהודים בלבד ובשפת הקיבוץ היהודי שצפה בהצגות אלו, אלא אעמוד גם על האלמנטים התיאטראליים בפולחן הדתי של יהודי עיראק, ובתיאטרון העממי הערבי. שני מקורות אלה הכשירו את הקרקע לכך, שהיהודים, וכן הנוצרים (שגם להם היו אלמנטים תיאטראליים בפולחנם הדתי), קיבלו ואימצו ביתר קלות את התיאטרון האירופי מאשר המוסלמים בעיראק ובשאר ארצות ערב.

3 תודתי נתונה לגב' תקוה אגסי, ששלחה לי צלום של המחזה מאת סלמאן דרוויש, למר לטיפ אליאס על צילום כתב־היד של 'רואית יאס ורג'א' ולגב' לינדה מנוחין על כתב־היד של המחזה 'אל־זואג' פי בגדאד'.

א. יסודות תיאטראליים בפולחן הדתי של יהודי עיראק

האלמנטים התיאטראליים בפולחן היהודי בעיראק לא התפתחו לדרגה של הצגות דתיות, כמו, למשל, בקרב הנוצרים באירופה. גם התהלוכות ההמוניות של שריפת המן בפורים והמספרים בתשעה באב על חורבן הבית – אשר כללו את קריאת סיפור חנה ושבעת בניה⁴, בחרוזים, בלהג הערבי של יהודי בגדאד ובנגינה עצובה, והיתה מלווה בכי והבעת יגון בצורה דראמאטית, האופיינית ליהודי המזרח – לא התפתחו להיות מחזות דתיים של שמחה ועצב, אף שהיהודים הכירו את התהלוכות והמחזות הדתיים – התעוזה – של השיעה (ראה להלן). המעניין הוא, שהדיאלוגים המעטים הכלולים בפולחן הדתי היהודי בעיראק היו בעיקר בשפה הערבית, בעוד שהברכות והאיחולים היו בעיקר בעברית.

1. בפורים

אפשר לשער, שהאלמנטים התיאטראליים בפולחן היהודי הם עתיקי ימים. כך, לדוגמה, המנהג לשרוף את המן בפורים היה כנראה רווח בקהילות במזרח מקדמת דנא. מנהג זה מוזכר בתלמוד בבלי (סנהדרין סד ע"ד) וכן על-ידי ההיסטוריון של מצרים בימיה-הביניים, אל-מקריזי (1364-1442), שתיאר בספרו הגיאוגרפי המקיף על מצרים את הטקס הזה באותם ימים, כמילים אלו:

היהודים קבעו את היום ההוא [פורים] ככל שנה לחג, צמו בו כהודיה לאל והיומיים שלאחריו נקבעו לימי שמחה וששון, שעשועים והחלפת מתנות מאחד לשני. הם ממשיכים במסורת זו עד היום הזה. לפעמים היהודים מציירים באותו יום את תמונתו של 'הימון' השר וקוראים לו המן [האמאן] ואחרי שמציירים אותו משליכים אותו לאש ומתקלסים בו עד שישרף.⁵

במאות ה-19 וה-20 נהגו יהודי עיראק להתחפש למרדכי, לאסתר, לאחשוורוש ולהמן, ללכת בתהלוכות לבית-הכנסת ולקרוא את המגילה. כאשר הוזכרו מרדכי, אסתר ואחשוורוש קמו הילדים המחופשים לדמויות אלו, והקהל הריע להם וקיבלם בתשואות; ואילו כאשר הוזכר המן רקע הקהל ברגליו והרעיש ברעשנים, והמחופשים להמן הוכו על ראשיהם וזכו ללעג. בגמר קריאת המגילה יצאו יהודי בכל בתהלוכת מסכות המונית עם בוכות מכוערות ומצחיקות בגודל אדם, המסמלות

4 ראה: יצחק אבישור, 'הספרות העממית של יהודי בבל בערבית-יהודית', פעמים, 3 (סתיו תש"ם), עמ' 83-90.

5 ראה: אל-ח'טט אל-מקריזי, בולאק 1270/4-1853, כרך 2, עמ' 474; ראה גם: מחמוד שכרי אל-אלוסי, בלוע' אל-ארב פי אחואל אל-ערב, בגדאד, 1314/7-1896, כרך 1, עמ' 401-402. אלוסי מוסיף, שהיהודים נוהגים 'לצייר את תמונתו של המן על נייר, ממלאים את הבטן סובין ומלא ומשליכים אותה לאש... וכך הם מרמים את ילדיהם' (שם, עמ' 402).

את המן, ועם ליצנים, רקדנים וילדים בתחפושות של חיות ושל דמויות מצחיקות. הילדים שהתחפשו למרדכי ולאחשורוש לבשו בגדי נייר צבעוניים ושמרו כתרי קרטון על ראשיהם ואילו המחופשים להמן לבשו מסכות מכוערות, רכבו על סוסים וחמורים והסתובבו בתהלוכה גדולה ברחובות ובסמטאות. הקהל לעג לבובות של המן, קילל אותן והתקלס בהן, והילדים דיקלמו להן שירים מצחיקים על אדם ביש-מזל, אשר מזימותיו הפילוהו בפת, ושרפו אותן לצהלת הקהל במדרה גדולה מחוץ לשכונה.⁶ תיאור מעניין של חגיגות פורים משנת תר"ץ (1930) בבגדאד השתמר לנו בזכות המורה לעברית מארץ ישראל, אברהם רוזן, שעודד את תלמידי בית-ספר שמאש בבגדאד לפרסם עלון בשם 'שמש'. העלון מכיל שירים וחיבורים של התלמידים, ובגיליונו הראשון תוארו חגיגות הפורים, לרבות שיר מפורסם שנהגו היהודים לשיר בשפה הערבית. כותב הרשימה, התלמיד א"ק (אלברט קטן), תירגם לעברית את השיר בתרגום חופשי. מהתיאור בעלון מסתבר, כי המנהג לשרוף את המן, שתיאר אל-מקריזי במאה ה-15, שרד בקרב יהודי עיראק עד לעלייתם ההמונית לארץ. וזה לשון התיאור:

עוד לפני שנים אחדות היה מנהג שכל התלמידים הקטנים היו הולכים לבית-הספר בערב פורים וכל אחד מביא אתו את תפו, והמורה מאספם לחדר אחד ומספר להם את הספור על מרדכי והמן, וכשיגמור את הספור מביא עצים ועושה אותם בדמות איש, מלביש אותו מעיל, חובש מגבעת לראשו ועושה אותו בצורת המן. והילדים צועקים, וי המן! וי המן! וצוחקים. זה מכה כתפו, וזה מחלל בחלילו ושמתם דומה לשימחת בית השואבה.

בליל פורים כל הילדים הולכים לבית-הכנסת, אנשים, נשים וטף, לשמע את 'מקרא המגלה'. קודם מתחיל החזן לקרא, הוא מברך עליה בקול רם. והקהל עומדים ושומעים את הברכה ועונים: אמן. והחזן קורא בקול נגזן ערב וכשיגיד את מלת 'המן' כל האנשים המצויים בבית-הכנסת רוקעים ברגליהם על הארץ והילדים מרעישים ברעשנים⁷ עד כי בית-הכנסת מתמלא רעש גדול. ובגמור המגלה שבים לבתיהם בשלום ואוכלים בנחת ובעונג. ואחרי אכלם ושתותם

6 תיאור חגיגות פורים בבגדאד וכן כל הראיונות כמאמר זה נעשו על-ידי, בסיוע המדור לתיאור בעל-פה, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים (להלן: מל"ב) והעתקי הראיונות שמורים שם. האנשים שרואינו הם: שאול כר-חיים (בגדאד, 1924), אברהם מאיר מועלם-מורה (בגדאד, 1899), שאול סחייק (בגדאד, 1917) ושאול שלו (בגדאד, 1920) – הראיונות עמם נעשו בשנת 1978; ד"ר מוריס סלטון, ד"ר שמטוב באלי, ומרדכי ששון – רואינו במארס 1976, כשבוע מורשת יהדות ככל, בקיבוץ קרית ענבים. הראיונות עם ש' סחייק ומרדכי ששון נעשו בעברית, שאר הראיונות בערבית-היהודית של בגדאד, כדי לשמר להג זה, שעומד להעלם בישראל.

7 לדברי מר אברהם מאיר מועלם-מורה, מל"ב, עמ' 9: 'הרעשנים' נקראו כפי יהודי בגדאד 'צירחי' פלפי' (גלגל מזלוח, בפרסית).

האב מאסף את בניו וכנותיו ואת כל הקטנים ונותן להם מנות ואגורות כדי לשחק בהם או לקנות רעשן או איזו צעצועים אחרים. ביום הפורים יש אנשים עניים שרוצים להרויח כסף והם מלבישים את אחד מהם 'צורה מכוערת' (מסכה) וזקן ארך, חובשים לראשו מגבעת ארכה ומלבישים אותו בגדים בלים ומטולאים. הולך האיש הזה בשלשלת קשורה בידו ומצדו איש אחד ובידו תוף וסכיבו המון ילדים קטנים שרים את השיר הזה בערבית:

האדה המן אל מג'לה	טבקת עלינו אל ס'לה
האדה המן ואוולאדו	אח'ת'רק ⁸ גספאדו ⁹
המן קאעד עלה אל ביר	ל'כש'חו ח'פ'נה ז'נאביר
המן קאעד עלה אל בלועה	אל'ז'קו ל'ט'מה שועה
המן ק'יי'פ'ר'ך ע'ינו	ג'תו רצאצאיי ב'י'דינו
המן צאבתו דוכה	צ'אר'ת ¹⁰ ע'ינו ב'ק'ר'ר אל כוכ'ה
אל'לה יושב ב'שמי עליה	י'פ'פ'נה מן הל ב'לייה
ומן המן אכן אל מ'שו'ו'ה	ה'ו המן אכן אל מ'ד'א'ם
קאל המן אלה מרדכי ר'י'ת'י א'ד'ב'ח'ך	ק'לו א'צ'ט'בר א'ב'יל ב'מ'כ'ך
רוח ד'ז'ר לך מ'ק'ב'רה ו'ק'בר נ'פ'ס'ך	ק'בל מ'ה ת'ח'פ'י הל פ'לא'ם

וזה תרגומו:

זה המן המג'לה	נפלה עליו הס'ל'ס'לה
זה המן וילדיו	לכו שכור חשכו עיניו
על הבאר יושב לו המן	דבורים עוקצים אותו כל הזמן
המן יושב על מי שופכין	כל הילדים אותו מכים
המן שפשף לו את עיניו	פלח כדור את שתי ידיו
כאב להמן ראשו הריק	צבתה עינו כמו אפרסק
אל היושב בשמי מרומים	יציל אותנו מהרשעים
ומן המן בן המבושלת [השרופה]	הוא המן בן הגברת
אמר המן אל מרדכי	'עוד מעט ואהרגך'
השיב לו 'כתר זעיר	ימח שמך'
לך חפש לך קבר וקבר עצמך	לפני שתדבר את דבריך

8 כל אות ר' בשיר נהגית ג' רפויה, או ר' במבטא העברי המודרני.

9 המקור הערבי של המלה הוא 'ראס אל-פואד' (ראש הלב) במשמעות של לב.

10 קרי: סאגת (נהייתה).

האיש הזה הולך וחוזר מבית לבית ורוקד ובעל התוף מכה בתפו והמן מרקד לקולו ובעל-הבית נותן להם מעות ובעלת-הבית עצים. בערב כשהם שבים לביתיהם אוספים הם את כל העצים ועושים דמות המן ושורפים אותה וכל הילדים שמחים למראה הזה.¹¹

האלמנטים התיאטראליים בחגיגות העממיות של פורים בעיראק היו מעטים למעשה. חגיגות אלו דומות יותר לקארנאבאלים המוניים מאשר להצגה דתית מגובשת. לאחר כניסת התיאטרון האירופי לבתי-הספר היהודיים בעיראק החלו המורים והתלמידים להציג מחזות הקשורים לחנוכה ולפורים, ובעיקר את המחזה 'אסתר' מאת ז'אן ראסין, בתרגום לערבית ספרותית.

הצגת 'אסתר' מאת ז'אן ראסין, בשנת 1948, בבימויו של סימון אל-עמארי, ובהשתתפותם של אלביר ארייה) אליאס ויצחק בטאט

11 ראה: שמש, אוסף שירים וחיבורים של תלמידי בית-ספר שמש, כגדאד, גליון א, ניסן תר"ץ, עמ' 13-15. (בבית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים ובמרכז מורשת יהדות בכל באור יהודה מצויים אוספים שלמים של 'שמש'). על ביטאון זה ראה: חיים כהן, הפעילות הציונית בעיראק, ירושלים 1969, עמ' 91-92.

2. בסדר פסח

האלמנטים התיאטראליים בסדר פסח גם הם, כפי הנראה, עתיקים. הם מובאים בהגדה של פסח, 'תהלת ישרים', שנדפסה בירושלים עם פירוש ערבי באותיות עבריות, כהוראות לראש הסדר ולמסוכים איתו. ההוראות בהגדה זו מסבירות כיצד על בעל-הבית לעמוד, לקבל את הכוס מאדם אחר, לשבת, מה לאמר, באיזה קול שמח לברך, באיזו נעימה לקרוא את ההגדה, מתי על הילד לשאול את השאלות ומה על המסוכים לענות. אחד הקטעים התיאטראליים בהגדה זו הוא בשפה הערבית. אבל גם במהדורה העברית של הגדה זו נאמר בהוראות: 'מוזגין כוס שני ומניחים לפני בעל הבית ומסלקים את הקערה כאילו כבר אכלו, כדי שיראו התנוקות וישאלו'.¹² במהדורה עם התרגום לערבית נוספו ההוראות הבאות:

כדי שהילד ישאל: עוד לא אכלנו! מדוע אתם מסלקים את הקערה (של המצות), וכשעדיין הילד עומד לקרוא 'מה נשתנה' נוהגים לשאול את הילד: 'מנין באת?' – והוא עונה: 'מן מצרים' – 'ולאן אתה הולך?' – 'לירושלים'. – 'ומה צידתך?' ויאמר: 'מה נשתנה וכו', ואם אין ילד, בעל-הבית יקרא.¹³

גם נוהגים לתת הוראות בעל-פה לילד, שייראה עייף ויגע כאילו בא מדרך ארוכה משום ההוראה בהגדה: 'ככל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים...'¹⁴ כמו כן נוהגים לקשור את האפיקומן בצורת ד' לילד על גבו, במטפחת לבנה גדולה, והוא חייב לקום ולבצע סיבוב בחדר עם המצה על גבו, כאילו הוא עייף מההליכה ומכובד המשא על הגב, כמו שיצאו אבותינו ממצרים עם מצות על הגב. אף ש'ההצגה' בפסח היא קצרה ומקוטעת, היא הרבה יותר מגובשת מזו שכפורים ומבוססת על דיאלוג בין המשפחה לבן הבכור.

3. בסדר פדיון הבן

טקס דתי אחר, פדיון הבן הבכור ביום ה-30 להולדתו, היה בנוי כולו על דיאלוגים ותנועה והתבצע כמעין 'הצגה תיאטראלית'. על אף הברכות וההוראות הקבועות בספר התפילות, נהגו כוהנים ממולחים והורים שאהבו הלצה ושנינה וניחנו בכישרון

12 ראה: סדר הגדה של פסח תהלת ישרים, עם שרש ערבי... בצרופי דינים הנחוצים... מאת העורך והמוציא לאור צאלח יעקב מנצור, ירושלים תש"ז, עמ' טו/15.

13 במקור נכתבו ההוראות בלהג הערבי של יהודי בגדאד ובאותיות עבריות: 'לחתא אל ולר יסאל בעד מא אכלנא ליש קאעד'ין תשילוהא, ובעדהו יוקף אל ולד ויקרא מה נשתנה, ומעתאד יסאלון אל ולד מנין ג'ית, ויג'אווב, מן מצרים, וין ראיית, לירושלים, ואיש וזואדתך, ויקול מה נשתנה וכו' – ראה: שם, עמ' טז/16.

14 שם, עמ' מג/43.

למענה-לשון, להאריך בחלק הערבי של טקס זה. תיאור של טקס טיפוסי משוחזר להלן, על-פי שלושה מקורות: (1) 'ספר שירים ותשבחות, פזמונים ובקשות' מאת החזן נדיב הרצל; (2) 'ממנהגיהם ואורח חייהם של יהודי עיראק' מאת משה אסלן ורחל נסים; (3) ראיון עם המספר שלמה רבי.

לאחר הסעודה מתיישבות משני צדי שער הכניסה כמה נשים, משום שהילד נחשב לבן אימו, וקדושת המאורע מחייבת שתהיינה זקנות, ללא מחזור חודשי.¹⁵ הכוהן נוטל את הבן הבכור מחיק אימו, ואחר-כך:

אבי הבן מביא איתו שמונה אנשים מחבריו, מאוהביו וקרוביו וכידו חמשה שקלים או כסף או זהב מחמשת שקלים, והכהן שואל לאם הילד ואומר לה שמא הפלת בן או ילדת בן אחר. אם אומרת לא — אומר הכהן: 'זה הבן בכור הוא...'. לאחר הברכה אומר הכהן בערבית: 'לפי דין תורה הבן הבכור ימסר לי', ומוסיף ומצטט את הפסוק מספר פעמים: 'קדש לי כל בכור פטר כל רחם באדם ובבהמה לי הוא'.¹⁶

מוסיפים משה אסלן ורחל נסים:

נשים רבות האמינו לכהן, כאשר פנה להורים במהלך הטקס וקבע נחרצות כי גמר אומר לקחת את הבן, כאשר אין ההורים משלמים לו את שווי של הילד. הנשים העממיות והתמות — היו נרגשות עד מאד לשמע הדברים ואף כוכות. אז היו נגשים האב והאם מתחננים כאומרים: 'תמכור אותו או נפדה אותו בכל מה שיש לנו'. הכהן עונה: 'לא'. אז נופלת דממה על כל המסובים, והכהן נהג לקום עם הילד בידו כדי לצאת את שער הבית. הנשים הזקנות מונעות בעדו מלצאת ומתחננות עד דמעות. באמרו תמכור לנו את הבן ותרחס על הוריו.¹⁷

שלמה רבי מוסיף, כי מוזמנים עליזים נהגו לומר לכוהן: 'תקח אותנו, מי יגדל לך אותנו אם אתה לוקח אותנו! אתה צריך להחליף לו חיתולים ולהניק אותו, והתינוק מסוגל רק להרטיב ולינוק... וכו' — כיד הדמיון ובדיחות הדעת הטובה עליהם באותה שעה. אחרי-כן נהגו להציע לכוהן כסף של שלוש תרומות: לכית-הכנסת שהכוהן התפלל בו, לכרכת העלייה לספר-תורה ולכוהן עצמו. גובה התרומות נקבע על-פי המעמד החברתי ומצבו הכלכלי של אבי הבן. הכוהן היה משתכנע ולוקח את הפדיון במזמונים.¹⁸ אסלן ונסים מוסיפים: משהושב התינוק אל אימו, הרעיפו עליה הנשים ברכות, כגון: 'בעזרת השם תשמחי בו כבר המצוה שלו' או 'תראיהו חתן', או 'תראי את בני בניו ותשמחי בכלולותיהם'.¹⁹

15 על-פי הראיון עם שלמה רבי, שקיימתי עמו בירושלים, ב-2 ביולי 1982.
16 נדיב הרצל, ספר שירים ותשבחות, פזמונים ובקשות, ירושלים תשל"ח, עמ' 210 (על הטקס כולו: עמ' 210-212).

17 משה אסלן ורחל נסים, ממנהגיהם ואורח חייהם של יהודי עיראק, תל-אביב 1981, עמ' 23.
18 על-פי שלמה רבי (לעיל, הערה 15).

19 ראה: אסלן ונסים (לעיל הערה 17), עמ' 23.

ב. התיאטרון העממי בעיראק קודם הכרת התיאטרון האירופי

שאלה היא: האם ידעו היהודים בארצות המזרח — ביתר דיוק: האם ידעו העולם המוסלמי במזרח-התיכון לרבות היהודים שחיו בו — תיאטרון חילוני בהשתתפות שחקנים, נוסף לתיאטרון הצללים (חי'אל אל-ט'יל), תיאטרון הבובות והתיאטרון הדתי של השיעה, הידוע בשם תעוזה?²⁰ בניגוד לדעה המקובלת בקרב מזרחנים וחוקרים ערביים, אני סבור, כי לצד תיאטרון הצללים, היה לערבים תיאטרון עממי, שהושפע מהתיאטרון ההלניסטי במזרח התיכון, וכי לא רק בובות הציגו הצגות אלא גם שחקנים לבושים בבגדים שתאמו לדמויות ששיחקו.²¹ עדות לכך היא, שהמשורר של מחמד, חסאן בן ת'אבת (563-674?), מזכיר באחד משיריו את המימוסים של עזה,²² אשר הפרשנים הערביים מגדירים אותם כקומיקאים. כמו־כן מוזכר קוסם וקומיקאי יהודי בשם בוסתאני (כלומר בוסתנאי), מהעיר כופה בדרום עיראק, שהציג לעיני מושל ערבי מיני מעשי כשפים וליצנות ועורר בכך את קנאתו של חייל ערבי מוסלמי, וזה ערף את ראשו.²³

החל מהמאה השמינית מוזכרים קומיקאים ערבים המשחקים עם מסכות, שנקראו סמאג'ה (המשמע המילולי הוא: כיעור),²⁴ לצד חקיינים (חאכיה, משמע חיקוי) ערבים²⁵ — שהציגו ברחוב טיפוסים שונים, חיקו בערבית עילגת מבטאים של גזעים ועמים זרים, חיקו קולות של חיות ותנועות של סריסים או של נשים. במאה ה-10 במקום סמאג'ה, במשמע תיאטרון, אנו מוצאים את המונח חי'אל (מחזה).²⁶ כאשר

20 התעוזה היא מספר שבו מוצג שיחזור של רצח חוסיין, נכד מחמד, ומשפחתו בקרב כרכלא, שנערך בין הצבא האומיי לצבאו הקטן של חוסיין, בעשרה בחודש מחרם שנת 61 להג'רה (10 באוקטובר 680 לספ"הג). המספר נערך מדי שנה בתאריך זה על-ידי השיעים בעולם המוסלמי. עדות ראייה על הצגות תעוזה בעיראק — ראה הראיון עם ר"ר נסים עזרא נסים, מארס 1976, שנערך בשבוע מורשת יהדות כבל בקיבוץ קריית ענבים (העתק הראיון מצוי במרכז מורשת יהדות כבל, אור יהודה), עמ' 1-24. על התעוזה ראה: P.J. Chelkowski (ed.), *Ritual and Drama in Iran*, N.Y. 1979; J.M. Landau, *Studies in the Arab Theater and Cinema*, Philadelphia 1958, pp. 5-8

21 S. Moreh, 'Live Theatre in Medieval Islam' in *Studies in Islamic History and Civilization in Honour of Professor David Ayalon*, Leiden 1985

22 H. Herschfeld (ed.), *Divan Hassan b. Thabit*, London-Leiden 1910, p. 193, line 3

23 ראה: בלאד'רי, אנסאב אל-אשראף, כרך 1, בעריכת ש"ד גויטיין, ירושלים 1936, עמ' 31-32; והשווה: אבן עבד אל-כר אל-ק'רטיבי, אל-אסתיעאב פי מערפת אל-אצחאב, קאהיר 1960, כרך 1, עמ' 258; אבן תג'ר אל-עסקלאני, אל-אצאבה פי תמייו אל-אצחאבה, קאהיר 1970, כרך 1, עמ' 510.

24 G. Wiet (ed.), *Memoires... Maqrizi, El-Mawa'iz wal-I'tibar fi Dhikr el-Khitat wal-Athar*, Cairo 1923, Vol. 49, pp. 9-10

25 ראה ג'אחט', אל-ביאן ואל-תביין, בעריכת עבד אל-סלאם מחמד הארון, קאהיר 1968, מהדורה 3, כרך 1, עמ' 69-70. וכן עלי אבן מחמד אל-שאבשתי, כתאב אל-דיאראת, מהדורה 2, בגדאד 1966, עמ' 185, 188.

26 ראה אל-שאבשתי (לעיל, הערה 25), עמ' 188, הערה 17. הסופר האחרון שהזכיר את המונח

סיגלו הערכים במאה ה-11 את תיאטרון-הצללים קראו לו חיאל אל-ט'ל. מונח זה בילבל את החוקרים, וכל פעם שהופיע בטקסטים קדומים המונח חיאל הם תירגמוהו או הבינוהו כחיאל אל-ט'ל (באנגלית: Shadow play: בצרפתית: ombres chinoises, בגרמנית: Schattenspiel).

במאה ה-13 אנו מוצאים מונח חדש לציון שחקנים חיים בתיאטרון, והוא מחבזון,²⁷ שמבדיל בינם ובין שחקני תיאטרון-הצללים. נראה שתיאטרון החי התפתח בשני שלבים: הראשון – במאה ה-12, על-ידי ג'עפר אל-ראקק, שהצגותיו היו מלוות בריקוד;²⁸ השלב השני – במאה ה-15 על-ידי המשורר המצרי אבן סודון (1407-1464), אשר כפי הנראה פיתח מישחק יותר ריאליסטי וללא ריקוד.²⁹ יש לשער ש'חכאית אבי אל-קאסם אל-בגדאדי' (המחזה [המאולתר] של אבו אל-קאסם מבגדאד), שהוציא לאור אדם מן בשנת 1902, הוא מחזה מאולתר מהמאה ה-10, שנכתב בידי מחמד אבו אל-מטהר אל-אזדי, ואילו מחזה-הצללים שהגיע לידנו הוא מאת מחמד אבן דאניאל, שמת ב-1311. מחיבוריו של אבן דאניאל שרדו שלושה מחזות-צללים בלבד (בכתב-יד). מחזה שהוא הצגת חיאל (מחזה חי) שהגיע לידנו הוא 'מסטר ח'יאל, מנאדמת אם מג'בר' (כלומר: דוגמה או הצגה של מחזה, שיחתה של אם מג'בר) מאת עבד אל-באקי אל-אסחאקי (מת 1660 לספה"נ).³⁰

נוסעים אירופיים בארצות המזרח תיארו מאז המאה ה-17 הצגות עם שחקנים ערבים וראו בהן הצגות תיאטרון, כמו אלו המועלות על במות התיאטרון האירופי.³¹ השחקנים הערבים לבשו תלבושת שהתאימה לדמות שהציגו והתאפרו. בהופיעם לאחר הסרת המסך על במה או בחצרות של בתים או ארמונות. המקורות מדגישים, כי רבים מהשחקנים היו יהודים. ב' סחאו (B. Sachau) הגרמני מספר על שחקן ערבי שהיה מציג דמויות וקטעי-הווי שונים, מחקה קולות של חיות, לרבות חיקוי המיבטא

סמאג'ה היה: אבו חי'יין אל-תוח'ירי בספרו אל-אמת'ע ואל-מו'אנס (קאהיר 1939), כרך 1, עמ' 59.

27 המונח מחבז' מופיע בספרות הערבית לראשונה, ככל הידוע לי, במחזה מאת מחבר מחזות-הצללים, מחמד אבן דאניאל (מת ב-1311). 'באבת טיף אל-חי'יאל' – ראה: אברהים חמאדה, חיאל אל-ט'ל ותמת'יליאת אבן דאניאל, קאהיר 1963, עמ' 154. יצוין, כי חמאדה הוציא לאור את שלושת המחזות ששרדו מאת אבן דאניאל.

28 ראה: שהאב אל-דין אחמד ח'פאג'י, שפאא אל-ע'ליל פימא פי כלאם אל-ערב מן אל-דח'יל, קאהיר 1952, עמ' 73.

29 ראה: אבן אל-עמאד, שד'ראת אל-די'הב פי אח'באר מן די'הב, קאהיר 1932, כרך 7, עמ' 307-308.

30 מסטרה במשמע הצגה – אולי מקורו באיטלקית – Mostra. המחזה נשמר בכתב-יד, בספרייה הלאומית בפאריס, מס' 4852, דפים 142-144א. המיקרופילם שלו מצוי בכי'ת-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. המחזה פורסם (בשיבושים רבים ועם השמטת המילים הגסות, לדעת העורך) בידי מחמד זכריא ענאני במאמרו 'חול חיאל אל-ט'ל פי מצר', אל-כתאב, קאהיר, שנה 18, גיליון 203 (פברואר 1978), עמ' 6-18.

31 M.C. Niebuhr, *Travels Through Arabia, and Other Countries in the East*, Edinburgh 1792, I, pp. 143-145; G. Belzoni, *Narratives of the Operations and Recent Discoveries in Egypt and Nubia*, London 1820, pp. 19-20; C.D. Warner, *My Winter on the Nile*, Hartford 1904, pp. 314-315

והפקודות של אבן רשיד מושל ריאד לצבאו, בתקופה שקדמה לשלטון עבד אלעזיז אבן סעוד (כלומר לפני שנת 1902).³² מכאן, שאפשר לראות בהצגות העממיות בעיראק, שנקראו פצל (מערכה, סצנה), ובשחקנים, שנקראו אח'בארי או ח'בארי (ליצנים),³³ וכן שחקנים מסוג יותר מפותח שנקרא הבש (קומיקאי)³⁴ — המשך לתיאטרון הערבי העממי של ימי-הביניים. היהודים בעיראק הכירו שחקנים אלה שבידדו את הקהל בכתיקה עממיים, בהשתתפות זמרות. קומיקאים אלה, שהם המשך לתיאטרון העממי הערבי של ימי-הביניים, הופיעו לפעמים עם מסכות של שדים, ותמיד כבגדים מרופטים בצבעים שונים, עם כובע חרוט מקושט בנוצות, ובידיהם סרגל גדול עשוי פקק, שהיכו בו את שאר השחקנים. הם הציגו מחזות מצחיקים שנושאייהם נלקחו מסיפורי אלף לילה ולילה או מחיי היום-יום, עם מוסר השכל קלוש, ולעגו לדמויות טיפוסיות שונות. מחזות אלה התבססו על בדיחות גסות, קללות, מכות וסטריות-לחי מצלצלות. השחקן המפורסם מסוג הבש (קומיקאי) היה המוסלמי ג'עפר אג'א לק'ק אַךְה, שהציג פארסות מחיי היום-יום, בבתי-מלון ובבתי-קפה.³⁵

32 Cf. J. Horovitz, *Spuren griechischer Mimen im Orient*, Berlin 1905, pp. 19-21
 33 אח'בארי או ח'בארי היו שחקני פארסות בבגדאד במאה ה-19, שלבשו בגדים מרופטים של קומיקאים; בהתאם לדמות שהציגו, כגון: דמות של זקן, אשה, שר. השיחות ביניהם היו בנויות על בדיחות, אימרות שנונות, פתגמים וקללות, מלוחות מכות ותנועות גסות. יתכן שהיתה השפעה של הפארסות התורכיות והערביות על ההצגות של הח'בארי. שאול שלו (יליד 1920), שהיה עד להצגות ח'באר באזור השעשועים שבשכונת המידאן בבגדאד (שבו היה הריכוז הגדול של בתי קפה, קאבארטים, כתי-מרזח ובתי-כושת), הביא דוגמה של הצגה קצרה של ח'בארי, כדלהלן: שחקן א: תגיד לי אדוני, מה המקצוע שלך?
 שחקן ב: אני סנדלר.

א: מה זה סנדלר?

ב: סנדלר זה שעושה נעליים.

א: האם אתה יכול לעשות לי נעליים עכשיו?

ב: בחיך! איך אוכל לעשות לך נעליים עכשיו? מנין לי פטיש, מנין לי מסמרים? מנין לי חוטים ומחט?

א: דח'ילך! מה אתה עושה מזה עסק כל כך מסוכן! פעם חבירי חסן היה אצלנו בבית ועשה לי נעליים על המקום!

(ראה: מל"ב, ראיון עם שאול שלו, 4 ביולי 1978, עמ' 7.) אחרי-כן קיבל המושג 'לעפי ח'בארי' בערבית-יהודית בגדאדית את המשמע 'מתח אותו בסיפורי בדים והאשמות שוא, או שיגע אותו'. על הח'בארי — ראה גם: אל-זבירי (לעיל, הערה 2), עמ' 26-29; מאמרי 'מע אנור שאול ען אל-מסרח פי אל-עראק', אל-שרק, שנה 7, גליונות 5-7 (מאי-יולי 1977), עמ' 66-69; שנה 10, גליון 3 (יולי-ספטמבר 1980), עמ' 49-51; מל"ב, ראיון עם אברהם מאיר מועלם-מורה, 4 ביולי 1978, עמ' 4-5.

34 על-פי אנור שאול המונח 'הבש' נגזר כפי הנראה מהפועל 'הבש' בערבית, שמשמעו 'היכה אותו מכות נמרצות'. שחקנים אלה, שבראשם עמר הקומיקאי ג'עפר אג'א לק'ק זאדה, נהגו להופיע על הבמה עם שני סרגלים ענקיים מפקק ולחבוט בו בשחקנים האחרים מכות נמרצות, שעוררו רעש גדול — ראה: מאמרי (לעיל, הערה 33), גליון יולי-ספטמבר 1980, עמ' 10-51.

35 ראה עליו: מאמרי (לעיל, הערה 34); מל"ב, ראיון עם שאול שלו (לעיל, הערה 33), עמ' 12-13; מל"ב, ראיון עם אנור שהרבאני, חולון, 3 ביולי 1978, עמ' 4; מל"ב, ראיון עם נעים אצלאלן, נוה

בקהילה היהודית בעיראק נודעו בדחנים שתפקידם היה לשעשע במסיכות נישואין ובחגיגות אחרות, בהופעת יחיד שדיקלמו בו סיפור מבדח עם תנועות והבעות פנים, ריקוד בטן, בדיחות שהוחלפו עם הקהל ושירים על ביש-מזל שכל מעשיו מסתיימים באסון. הבדחנים קיבלו כסף ואוכל, לאחר שהביעו איחולים וברכות לחתן ולכלה, או לאבי הבן, לילדת ולתינוק. בדחנים אלה היו: יִמִין אבו-אל-חֵיר, משה אל-שעאר — רקדן-בטן מקצועי, שהופיע בלבוש ובאיפור של אשה, עם שערות ארוכות (מכאן שעאר) — אבו-גֵרְגֵיי, אבו גֵ'מֵלָה, נֶאגֵי אל-אֶקְרַע, ועבד-אללה אל-פֶארס.³⁶ שלושת האחרונים עלו ארצה, נשאר ללא תעסוקה ונשחקן בתלאות העלייה ההמונית של שנת 1950. לאחר מותם לא נמצאו ממשיכים לדרכם.

ג. התיאטרון היהודי החדש בעיראק במאה העשרים

1. בתקופה העות'מאנית

על פעילותם של יהודי עיראק בתחום התיאטרון בתקופה העות'מאנית איננו יודעים הרבה. המחקרים המעטים על התיאטרון הערבי בעיראק מתעלמים בדרך-כלל משחקנים וממחזאים יהודים, במיוחד מן התקופה שקודם מלחמת-העולם הראשונה. כל המידע על תקופה זו שאוב מראיונותי עם שחקנים יהודים ועם פעילים בתיאטרון בעיראק, נוסף לכמה ספרי אוטוביוגרפיה מאת יהודים שעלו לישראל. עיראק, שהיתה פרובינציה נידחת ומוזנחת באימפריה העות'מאנית, התיאטרון המודרני במתכונת אירופית איחר לפעול בה, יחסית לסוריה, ללבנון ולמצרים.

מונסון, 14 במאי 1978, עמ' 23. אנור שהרבאני היה חבר ב'ג'מיעת אנצאר אל-תמת'יל ול-סינמא' (אגודת תומכי המישחק והקולנוע), שיסד עבד אללה עזאוי בשנת 1933 ובלהקת 'באבל' שיסד מחמוד שוכת. שתי הלהקות התאחדו (1937-1938) עם הלהקה הערבית מיסודו של יחיא פאיק. תפקידו של אנור שהרבאני היה לנקד את הטקסט הערבי ולשמש כלחשן, בעוד שנעים אצלן עבד בתור שחקן קומי (ראה: מל"ב, ראיון עם אנור שהרבאני, עמ' 4; והשווה: אל-זבירי [לעיל, הערה 2], עמ' 128). כדוגמה להצגת 'הבש' של ג'עפר אגא לקלק זאדה, מביא אנור שאול את 'פצל הזלי' (פארסה) הבאה:

שחקן: תגידי לי, אגא ג'עפר... האם למדת תורכית בימי העסמנלי (העות'מנים)?

ג'עפר אגא: ואללה ארוני, למדתי רק מלה תורכית אחת והיא 'אֶכְמֶךְ', כלומר לחם.

שחקן: ולמה רק את המלה הזו בלבד?

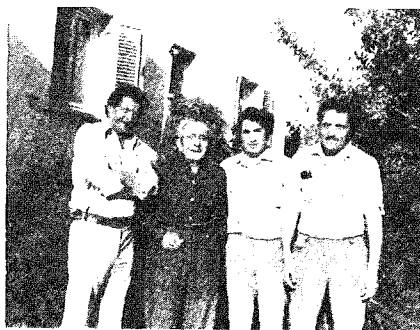
ג'עפר אגא: משום שהיינו מתים מרעב... ולא היה לנו עניין בשום דבר חוץ מלחם... הלכנו לֶאֶפְמֶפְחֶאֶנָה (המאפיה) וחזרנו מהאפמפח'אנה, ועל אביך השלום... (ראה: מאמרי [לעיל, הערה 34], עמ' 10).

36 על בדחנים אלה — ראה: מל"ב, ראיון עם א' מועלם-מורה, עמ' 5-6; מל"ב, ראיון עם שאול שלו, עמ' 4; מל"ב, ראיון עם החזן הרצל נדיב ז"ל, בנו של אפרים בבאי אבו-שבתות (הראיון בעברית), חולון, 2 ביולי 1978, עמ' 5-6; וכן מאמרו של מנשה זעורר (אבו אבראהים), אל-מצור, תל-אביב (25 במאי 1966), עמ' 26-27. אלי עמיד תיאר בספרו תרנגול כפרות (תל-אביב 1984) את אבו ג'מילה ואת סופו המר.

ההצגה המודרנית הראשונה בלכנן הוצגה בכירות בשנת 1848, על-ידי מארון נקאש (1817-1855); התיאטרון המודרני במצרים נוסד בשנת 1870, על-ידי העיתונאי והבמאי היהודי יעקב צנוע, ונושאו היו שאובים מחיי המוסלמים במצרים (כגון: פוליגמיה, נישואים עם קטניות, בורסה);³⁷ ואילו בעיראק חובר המחזה המודרני הראשון רק בשנת 1888, בידי הכומר הנוצרי הרמז תורסו, והוצג בשנת 1889 במוצל.³⁸

ראשית הפעילות היהודית בתחום התיאטרון היתה בבתי-הספר היהודיים, ובראשם בבית-הספר 'כל ישראל חברים' (אליאנס), שנוסד בכגראד ב-1864. ככל הידוע לנו, ההצגה הראשונה שהועלתה על-ידי מורי בית-הספר כ"ח ותלמידיו היתה 'מלכת אסתר', בשנת 1908, ובתפקיד הראשי הופיעה לואיזה ממשפחת זלכה הידועה.³⁹ יש להניח אפוא, על-פי מימצאי המחקר עד כה, כי בתי-הספר הנוצריים במוצל הקדימו את בתי-הספר היהודיים בפעילותם בתחום התיאטרון, אלא אם-כן יתגלו בארכיון כ"ח בפאריס תעודות על פעילות מוקדמת יותר בבית-הספר של החברה בכגראד.

במאה העשרים ייחסו היהודים החילוניים בעיראק חשיבות חינוכית מרובה לתיאטרון ועודדו את תלמידי בתי-הספר להעלות הצגות חינוכיות והיסטוריות ולהציג מחזות ממיטב הטראגדיות והקומדיות שבספרות הצרפתית והאנגלית. התיאטרון היה בעיניהם האמצעי המועיל ביותר לתיקון חברתי ומוסרי, לחינוך, להטפת מוסר-השכל וכן לגיוס כספים למוסדות ולמפעלים חינוכיים ופילנתרופיים (נישואי יהודיות עניות, עזרה ליתומים ולא למנות, לתלמידים עניים ועוד) של הקהילה היהודית ושל העם בעיראק. לעומת זאת, ראו אנשי הדת בתיאטרון אמצעי להשחתת המידות ולהרחקת הנוער מתורת ישראל ומצוותיה.⁴⁰

ח' שהרבאני (שני משמאל) בשנת 1977, בהרצליה, בחברתם של (משמאל לימין): אריה אליאס, שמואל מורה ויצחק בטאט

37 על נקאש וצנוע — ראה: לנדאו (לעיל, הערה 20).

38 ראה: אליזבידי (לעיל, הערה 2), עמ' 44.

39 לפי פרוספקט ששלח הנכד של השחקנית, ג'מיל סימון, מקמברידג', מאסאצ'וסטס, 1978.

40 ראה שמעון אגסי, אמרי שמעון, ירושלים תשכ"ח, עמ' רמד; אליהו אגסי, 'ראשית החילון בקהילה היהודית בכגראד', הגות עברית בארצות האיסלאם, ירושלים 1981, עמ' 306-314.

לפי עדות ח'צ'ורי (כדורי) שהרבאני (1894-1982), זקן השחקנים בקרב יהודי עיראק בישראל, קודם שנת 1908 לא הועלו בעיראק הצגות בשפה הערבית, אלא בתורכית, על-ידי להקות שבאו מתורכיה ומסוריה לבגדאד.⁴¹ בשנת 1918 הצטרף ח'צ'ורי שהרבאני ללהקת שחקנים שבאה מחלב וחזר איתה לסוריה, במטרה ללמוד מאוחר יותר את תורת המישחק בארה"ב. בחלב הצטרף אל להקת שחקנים ממצרים, בראשות הבמאי אברהם סאמי, וכך זנח את רעינו להשתלם בתיאטרון בארה"ב. בשוכו מחלב בשנת 1910 החל לאמן תלמידי בתי-ספר יהודיים בבגדאד והציג על במות של בתי-ספר ובתי-קפה. יש להניח, שכמה מההצגות הראשונות שהועלו בבתי-ספר יהודיים, כגון בית-ספר כ"ח, בימי המושלים העות'מאניים חסין גאז'ם פאשא (1910-1911) וג'מאל פאשא (1911)⁴² הוכנו בהדרכתו ובכימויו של ח'צ'ורי שהרבאני. ערב מלחמת-העולם הראשונה, הוא אירגן להקת שחקנים יהודים והציג עימם הצגות בערבית, בבצרה ובהודו (ליהודים שהיגרו אליה מבבל). עם פרוץ המלחמה חזר לבגדאד, עם הצבא הבריטי שכבש את בצרה ב-1914. לאחר מלחמת-העולם הראשונה הוא הקים להקת שחקנים חדשה, שהציגה מחזות אירופיים וערביים שונים, כגון 'לה סיד' מאת קורניי, בתרגומו של נגיב אל-חדאד (1867-1899), בשנת 1921. שהרבאני המשיך להדריך ולהעלות הצגות בבתי-ספר ובאגודות ספרותיות ותרכותיות בבגדאד ומחוץ לה. בין ההצגות האחרות שהעלה היו: 'צלח אל-דין אל-איוב' מאת נגיב אל-חדאד, 'הארון אל-רשיד' וענתר ועבלה' מאת אבו ח'ליל אל-קבאני (1833-1903) — שלושתן מההיסטוריה הערבית. ממחזות שקספיר העלה שהרבאני את: 'האמלט', 'רומיאו ויוליה' ו'אותלו'; כן הציג מחזות כגון 'חמדאן' מאת ויקטור הוגו (בעיבודו של נגיב אל-חדאד), 'אל-ברג' אל-האיל' (הצריח האדיר, ללא ציון שם המחבר, בתרגומו של פרח אנטון, 1874-1922), 'שהידת אל-עפאף' (קורבן הצניעות) ללא ציון שם המחבר, ועוד.

בשנת 1916, בעיצומה של מלחמת-העולם, הדפו העות'מאנים בכוח אל-עמארה, שמדרום לבגדאד, את הצבא הבריטי המתקדם, ושבו את הגנרל הבריטי טאוסהאנד, אשר גודרו נכנע לאחר מצור ארוך ואכזרי. העות'מאנים חגגו את המאורע והורו למורי בית-הספר כ"ח בבגדאד להכין הצגה על המאורע החשוב. מהדי אל-קוויני, מורה מוסלמי לערבית בבית-ספר זה, כתב מחזה בשם 'סקוט אל-כות' (נפילת העיר כות) וערך חזרות עם התלמידים על תפקידיהם. בהצגה היה אמור להיות נוכח המושל

41 ראה: מל"ב, ראיון עם ח'צ'ורי שהרבאני, מאי 1977, עמ' 1-27. והשווה: אל-זובידי (לעיל, הערה 2), עמ' 26, 28, 40-42; אל-מצבאח (19 באוגוסט 1929) מודיע על הצגת 'אבן אל-שעב' על-ידי להקת המישחק המצרית. אנור שאול מזכיר בין הלהקות המצריות שביקרו בעיראק את להקת 'עזיז עיד ופאטמה רשדי', ולהקות ג'ורג' אביצ' ושל יוסף והבי (אל-שרק, הערה 48 למטה).
42 השווה: ניר שוחט, סיפורה של גולה, ירושלים 1981, עמ' 297. בספר זה (בעמ' 297-299) כלול סיכום תמציתי על פעילותם של יהודי עיראק בתחום התיאטרון. ראה גם: א' תווינה, גולים וגאולים, ה, רמלה, עמ' 214-215.

העות'מאני ח'ליל פאשא, אולם ימים ספורים קודם העלאת ההצגה כבשו הבריטים את כות והתקדמו לעבר בגדאד וההצגה בוטלה. עם כניסת הבריטים לבגדאד (1917) הציגו תלמידי בית-ספר כ"ח את 'האמלט' מאת שקספיר, לכבוד המצביא הבריטי המשחרר גנרל מונד.⁴³

2. הצגות שהעלו, כתבו, או תירגמו יהודים

רוב המחזות שהעלו יהודי עיראק היו תרגומים מצרפתית או מאנגלית, לא-תמיד תוך נאמנות למקור, שנעשו בידי סופרים מצריים, סוריים ולבנוניים, כמו: פרח אנטון ונג'יב אל-חדאד (יליד בירות שחי במצרים).⁴⁴ תרגומים אלה חלקם נדפסו וחלק אחר הועתקו מכתבי-יד. הבמאים הרשו לעצמם לעבד, לקצר, להוסיף שירים או לשנות — לפי ראות עיניהם ובהתאם לסוג הקהל שלהם. כן הוצגו מחזות מאת סופרים ערבים ממצרים ומלבנון.

מעניין שיהודי עיראק לא העלו אף מחזה אחד מאת המחזאים היהודים: יעקוב צנוע (1839-1912), הנחשב אבי התיאטרון המצרי; או מאת סלים זכי כהן; או מאת אנטון יוסף שחיבר, שהיה מהפעילים בתיאטרון הערבי בסוריה ובלבנון.⁴⁵ כהן ושחיבר כתבו מחזות למען בית-ספר כ"ח בבירות, ומחזותיהם הוצגו על-ידי התלמידים בסוף המאה ה-19. בבתי-ספר יהודיים בעיראק לימדו מורים יהודים מסוריה, מלבנון ומארץ-ישראל. על-כן, יתכן שבדיקה מדוקדקת בארכיון כ"ח

43 ראה: מאמרי (לעיל, הערה 33), שנה 7, מס' 5-7, עמ' 67.

44 ראה, דאע'ר, מצאדד אל-דראסה אל-ארביה, כרך 2, חלק 1, בירות 1956, עמ' 300-303.

45 מתוך פרסומים שונים בעיתון 'אל-אהראם' (1894-1895) ידועים שלושה מחזות מאת סלים זכי כהן. השם של מחזה אחד מהם, 'אל-מסרף' (הפזון), מזכיר נג'ם — ראה: מחמד יוסף נג'ם, אל-מסרחיה פי אל-אדב אל-ערבי אל-חדית (המחזה בספרות הערבית החדשה), בירות 1956, עמ' 52-53; יוסף אסעד דאע'ר, מעגים אל-מסרחיאת אל-ערביה ול-מערכה 1848-1975 (כיבילוגראפיה של המחזה הערבי והמתורגם לערבית), בגדאד 1978, מס' 3038. דאע'ר מיחס את המחזה האחרון לזכי כהן האב. תודתי נתונה למר מאיר אכולעאפיה מבת-ים, שהרשה לי לצלם את חמשת המחזות הכתובים בערבית, בכתב-ידו של אנטון יוסף שחיבר, המורה והמחזאי היהודי מבית-הספר הישראלי באל-אשרפיה שבבירות (שנמצאו בעזבונו של מר רפאל אבולעפיה, לשעבר מנהל בית-החולים 'משגב לדרך' בירושלים), והם: (1) 'רואית נאכר אל-ג'מיל' (מחזה כפוי הטובה), 26 דפים, שחובר למען בית-הספר הישראלי, בשנת 1879; (2) 'אנתצאר אל-פצילה או חאדת' אל-אבנה אל-אסראיליה' (נצחון המירות הטובות, או המקרה של הבת היהודייה), 25 דפים, הועלה באפריל 1879; (3) 'דיביחת אסחאק', רואית ד'את ארבעת פצות (עקידת יצחק, מחזה בארבע מערכות), 12 דפים, מארס 1886(?) ; (4) 'אל-מריצ' אל-והמי' (החולה המדומה), 41 דפים, לא ברור אם זהו עיבוד של המחזה מאת מולייר, שם המחבר לא צוין בכתב-היד, שהוא זהה לכתב-ידו של שחיבר, גם אין תאריך ההעתקה, אך בסוף המחזה ישנו, כרגיל, שיר בשבח הסולטאן עבד אל-חמיד (1842-1918); (5) מחזה ללא כותרת, בשלוש מערכות, 43 דפים, המסתיים בשיר לכבוד הסולטאן עבד אל-חמיד. הדמויות נושאות שמות יהודיים: נסים, חיים, יעקב, הלל (הלאל). עלילת המחזה: נסים טוען שהוא נסיך, בן מלך סין, מתחתן עם בתו של יעקב, המתיימר להיות אחד האצילים. יעקב חוזר בו מהעמדת פני אציל, כאשר הוא מגלה שנסים רימה אותו והוא אינו נסיך.

כפאריס תוסיף ידיעות חדשות על קשרים בפעילות שבתחום התיאטרון היהודי בין בתי-הספר השונים של חברה זו בארצות ערב.

בין המחזות האירופיים המתורגמים לערבית שהוצגו לפני הקהל היהודי בעיראק, היו חביבים עליהם: 'רומיאו ויוליה', 'האמלט', 'אותלו' ו'המלך ליר' — מאת שקספיר; 'אסתר' מאת ז'אן ראסין, 'למען הכתר' מאת פראנסוא קופה, 'מג'דוליין' מאת אלפונס קאר, בעיבודו של הסופר המצרי מוצטפא לטפי אל-מנפלוטי (1876-1924); 'לה סיד' מאת קורניי,⁴⁶ 'הקמצן' ו'רופא בעל כורחו' מאת מולייר. בין המחזאים המצריים נתחכבו עליהם: יוסף והבי — מחזותיו שהועלו הם: 'אל-צחרא' (המדבר), 'אולאר אל-פקרא' (ילדי העניים) ועוד — ותופיק אל-חפים — מחזותיו שהועלו הם: 'סולימאן אל-חפים' (שלמה החכם), 'ג'ינסנא אל-לטיף' (המין החלש שלנו) ועוד. מחזה אחר שהועלה פעמים רבות על-ידי להקות יהודיות היה: 'צלאח אל-דין אל-איובי', מאת נגיב אל-חדאד.

מודעות על ההצגות שהועלו בקרב הקהילה היהודית נדפסו בשבועון היהודי 'אל-מצבאח' (המנורה, 1924-1927) והן משקפות פעילות מרובה בתחום התיאטרון, במיוחד בשנת 1926. לאחר שהצליחה הצגת 'לה סיד', הודיע השבועון על הכנות של שחקני ספריית 'אל-תקדם' (הקידמה) להציג את 'אל-ח'לין אל-ופייין' (שני החברים הנאמנים) (אל-מצבאח, 29 באפריל 1926), שהועלתה בפעם הראשונה באלכסנדריה בשנת 1886, על-ידי להקת סלימאן אל-קרדאחי (1882-1909). בין ההצגות שהציגה 'האגודה העברית הספרותית' אשר מגמותיה היו ציוניות והיא שקדה על פעילות תרבותית וספרותית בשפה הערבית, היו 'תסבא או קורבן המסירות' מאת ויקטור הוגו (אל-מצבאח, 24 ביוני 1926). 'ספריית הנוער העיראקי' (מכתבת אל-נשא אל-עיראקי) העלתה ב-8 וב-19 באוגוסט 1926 את 'מאג'דוליין' מאת אלפונס קאר, בתרגומו של אל-מנפלוטי, לטובת יומי בית-ספר נוריאל ובחסות המלך פיצל הראשון (אל-מצבאח, 29 ביולי 1926).

בתעודה נדירה שהגיעה לירינו, הסכם שנחתם ב-1 בדצמבר 1921 בין 'האגודה העברית הספרותית' לבית-הספר 'אל-תעאון', מפורטים: שמות הדמויות, שמות השחקנים היהודים והשכר שיקבלו בעבור העלאת המחזה 'צלאח אל-דין אל-איובי' מאת נגיב אל-חדאד. תפקידו של צלאח אל-דין נמסר לח'צירי שהרבאני ותפקיד יוליה — למשורר אנור שאול,⁴⁷ שכן מטעמי צניעות לא השתתפו נערות יהודיות בהצגות יחד עם בחורים באותם ימים.

אנור שאול גם תירגם לתיאטרון מחזות מצרפתית ומאנגלית. בשנת 1925 הוא

46 סקירה על ההצגה — ראה: אל-מצבאח, בגדאד, גיליון 95, שנה 3 (22 באפריל 1926), עמ' 3-4, 10; שנה 3, גיליון 96 (29 באפריל 1926); שנה 3, גיליון 103 (24 ביוני 1926), עמ' 2.

47 מכוון בן-צבי, חיק אהרן ששון, מס' 12. תודתי לר"ר צבי יהודה על צילום המסמך. על ההצגה — ראה: מל"ב, ראיון עם ח'צירי שהרבאני, מאי 1977, עמ' 4-12.

אגודה עברית ספרותית
JEWISH LITERARY SOCIETY

جمعية ادبية اسرائيلية

No 68-158 Shorja Baza.

Baghdad, 12/1/1921

אנא המשיב ארנאם פד אנפצא אן נצמ תישל רואה סמוע אלבי דיובי תחת מרפעה חסנה מדרסה העמאן
דחשה אדובה. שיש אן נצמ ריע רואה הזכור עב ארעא המארפ אל ספני אלסם אלדול
חאנד אל תלפין אלעם השני נצמ איפא אל ספני אלסם אלעמרה העמאן נצמ רואה אל סמוע
ארובה אל נצמ תלפין תירעג תישא אן משע ארנאם [נצמ] 12/1/1921

הערה	הערות
המדרס	50
סמוע אלדול	10
עמאן אלדין	7
ספר	5
חאנד	5
זריד	5
עאמר	5
חאן	5
עלמ	5
בולא	10
ארעין	7
ולמ	10
רפאדוס	10
דנפר	5
מאנפין	5
מארכיז סאנה סאול	7
עלמ זריד	5
עלמ הנא	5
פאנץ אלדול	5
אללה	5
פאנץ	5
סה"כ	144

הערות	הערות
המדרס	50
סמוע אלדול	10
עמאן אלדין	7
ספר	5
חאנד	5
זריד	5
עאמר	5
חאן	5
עלמ	5
בולא	10
ארעין	7
ולמ	10
רפאדוס	10
דנפר	5
מאנפין	5
מארכיז סאנה סאול	7
עלמ זריד	5
עלמ הנא	5
פאנץ אלדול	5
אללה	5
פאנץ	5
סה"כ	144

Handwritten signature or stamp.

ההסכם בין 'אגודה עברית ספרותית' ובין הנהלת בית-ספר 'אל תעאון', מ'ו בדצמבר 1921, בדבר הצגת המחזה 'עלאח אל-דין אל-איובי' בין השחקנים בהצגה: ח'יצורי שהרבאני ואנור שאול

תירגם מצרפתית את המחזה 'רבקה' מאת ג'וי דאבלין (רעייתו הצרפתייה של הרופא העיראקי הנוצרי ד"ר סלמאן גזאלה), אשר תיאר את עקידת יצחק ואת נישואי יצחק לרבקה ועורר עניין בקרב היהודים והנוצרים. ההצגה הועלתה על-ידי בוגרי בית-ספר כ"ח, וריקודי הבאלט שבמחזה, לרגל נישואי רבקה, כוצעו על-ידי תלמידות בית-ספר כ"ח לבנות על-שם לורה כדורי.⁴⁸ אנור שאול תירגם גם את 'וילהלם טל' מאת

48 ראה: אנור שאול, קצת חיאתי פי ואדי אל-ראפדין, ירושלים 1980, עמ' 98-101. המשורר העיראקי אחמד פאיק אל-כרוי שיבח את ההצגה ואת השחקנים (שם, עמ' 99-100).

המשורר האנגלי ריצ'ארד שרידאן (1751-1816), ותרגומו יצא לאור בדפוס (בגדאד 1932). בדברי הקדשה שהקדים למחזה כתב המתרגם: 'בכל ארץ מארצות ערב קיימת שאיפה לעצמאות וגעגועים לחופש. לכל ערכי נבוך, המחפש את הדרך הנכונה, אני מגיש את "וילהלם טל" כלקח טוב בדבר הלאומיות האמיתית והגבורה הנצחית'. בהערה זו אפשר לראות הסתה גלויה למרד נגד המעצמות המאנדאטוריות בארצות ערב. אנו שואל הרשה לעצמו להוסיף למחזה סצנה (משהד) מס' 2, המשלימה את התפתחות המאורעות.⁴⁹ הצגת הבכורה הועלתה על-ידי תלמידי בית-הספר התיכון המרכזי (אל-ת'אנויה אל-מרכזיה) של הקהילה היהודית בבגדאד ב-3 בדצמבר 1931, והופיעה בה בפעם הראשונה בחורה יהודיה, מארסל דרויש, עם שחקנים גברים.⁵⁰ בין המחזות הראשונים אשר נכתבו בידי יהודים בעיראק והופיעו בדפוס היה 'אל-אח'לאץ ואל-ח'יאנה' (המסירות והבגידה, בגדאד 1927) מאת סלמאן דרויש (1910-1982). המחבר, שהיה מאוחר יותר אחד הרופאים הנודעים בעיראק, כתב מחזה זה בהיותו תלמיד בן 17 ויו"ר ועדת הבידור והמחזות בבית-הספר 'רחל שחמון' בבגדאד. המחזה יצא לאור על-ידי ספריית אל-תעאון, מייסודם של התלמידים בבית-ספר זה, אשר גם בראשה עמד סלמאן דרויש. ההקדמה הקצרה למחזה, מאת המחבר הצעיר, מלמדת על תפיסתו את תפקיד התיאטרון ואת חשיבותו כאמצעי לחינוך ולתיקון חברתי ומוסרי, וכן על המכשולים העומדים לפני המחזאים במזרח, במיוחד הלעג והבוז של החברה כלפיהם. הקדמה נוספת למחזה, מאת יצחק אח'תינא, ידידו הצעיר של המחבר, מעידה על הידע הרב של כותבה על התיאטרון היווני, הרומי והאירופי בזמנו. אח'תינא כותב, כי המזרח ילך בעקבות המערב בייחוס חשיבות מרובה לתיאטרון. הוא מוסיף, כי התיאטרון גורם 'הנאות מחשבתיות, הגותיות, מוראליות, מדעיות ומוסריות' ומשמש 'מקור לרעיונות לאומיים, אחדות ואחוה', כפי שאירע במהפכת הבלגים בשנת 1830 נגד ההולאנדים, שנתחוללה, לדעתו, עקב התלהבות שעוררה הצגה לאומית שהועלתה ביום-הולדתו של מלך בלגיה. אח'תינא מבקר בחריפות את מצבו הירוד של התיאטרון בעיראק באותו זמן, כאשר אין להקות מקצועיות קבועות וההצגות מועלות על-ידי אגודות, ספריות ובתי-ספר פרטיים, המציגים אחת לשישה חודשים או לשנה, וכמצב זה 'השחקנים מתלוננים על הזנחת הקהל, הקהל מתלונן על הרמה הנמוכה של השחקנים והמתחברים מתלוננים על אדישות הקהל ועל הרמה הנמוכה של הלהקות כאחת'. לבסוף הוא מאשים את ממשלת עיראק בהזנחת אמנות התיאטרון הנשגבה, הזקוקה לעידוד ולתמיכה, משום שהתחייבה התרבותית בעיראק זקוקה לתיאטרון. עלילת 'המסירות והבגידה' היא רומאנטית-נאיבית, דיאקטית ודמיונית. היא לא

49 ראה: ש' מורה, חיבורי יהודים בלשון הערבית, ירושלים 1973, עמ' 71-72, מס' 262. תרגום המחזה, הכולל 69 עמ', מצוי בבית-הספרים הלאומי, בירושלים (הסצנה שהוסיף המתרגם היא בעמ' 28-33).

50 ראה: מאמרי (לעיל, הערה 33), גיליון מאי-יולי 1977, עמ' 69.

מצליחה לשוות צביון ריאליסטי למחזה ולתאר אווירה חברתית, מקומית-עיראקית. הדמויות מתוארות בשחור-לבן, טובות או רעות, ותלושות מהמציאות. העלילה הנאיבית מטיפה למסירות, להשכלה, ליושר מידות, לחופש דעות, לחופש בכחירת בת-זוג או בן-זוג, למרד נגד תופעות כמו: עריצות הורים, מנהגים ישנים, אי-צדק חברתי, שחיתות המשטרה ושררת הבריונים ומנהיגי הכנופיות. התלישות מהמציאות במחזה זה בולטת בסצנה שבה הבחור והבחורה מושלכים לתא אחד בבית-הסוהר עקב האשמה ברצח משרת על-ידי קפה מורעל. אולם ברגע האחרון, קודם תלייתו של הזוג המאוהב, מודה ראש-הכנופיה שהוא אשר תיכנן את הרצח, אלא שהתכוון לרצוח את האוהבה של הבחורה, משום שזו סירבה להנשא לו. עתה מתחרט ראש-הכנופיה על מזימתו, שנפלו לה קורבן המשרת הבוגדני וקרוב משפחתו.⁵¹

שלום דרוויש (נולד בכגדאד, 1913, אחיו הצעיר של סלמאן), עיבד את 'בן המלך והעני' מאת מארק טוויין (1835-1910) לאופרטה בשם 'אבן אל-לחץ או אל-אמיר תומא', שהועלתה על-ידי תלמידי בית-הספר 'רחל שחמון' במארס 1927.⁵² 'בן המלך והעני' במקורו מותח ביקורת על אי-הצדק החברתי באנגליה בימי הטיודורים. שלום דרוויש המשיך בפעילותו בתחום התיאטרון ופירסם בשנת 1931 מערכון בשם 'בעד מות אחי' (לאחר מות אחיו), שהוא טראגדיה חברתית המוקיעה את קלות-הדעת, העצלנות והפזרנות.⁵³ בשנת 1936 הוא פירסם עוד מחזה קצר בשם 'אל-טיש' (קלות הדעת). שני המחזות נדפסו בשבועון 'אל-חאצד'.⁵⁴

גם בתי-הספר של כ"ח לבנים ולבנות לקחו חלק בפעילות בתחום התיאטרון באותן שנים. ב-17 באוגוסט 1929 הועלה המחזה 'צות אל-קלב' (קול הלב). העלון המודיע על ההצגה לא מציין את שם המחבר, מאיזו שפה תורגם המחזה ופרטים חשובים אחרים, אך מציין במלואם את שמות שבעת התלמידים היהודים שהשתתפו בהצגה, בעוד ששמות חמש התלמידות צוינו בראשי-תיבות, מטעמי צניעות. האופרטה היחידה אשר נשתמרה בכתב-יד והגיעה לידינו היא 'אס ורג'א' (יאוש ותקוה), מאת נורי מנשה, עורך-דין ומורה למאתמאטיקה ופיסיקה בבתי-הספר 'פראנק עיני' וכ"ח. אופרטה זו הועלתה בשנת 1940 על במת אולם המלך פיצל השני ובחסות המלך עצמו, לטובת אגודת ההגנה על הילדים (ג'מעית חמאית אל-אטפאל) והשירים שבה הולחנו בידי המלחין היהודי דוד (דאווד) אפרם. השחקן הראשי, הנער

51 ראה: סלמאן דרוויש, אל-אח'לאץ ול-ח'יאנה, כגדאד 1927 (הציטוטים מההקדמה, עמ' 16-17, 19); הנ"ל, קל שיא האדיא פי אל-ע'אדה, ירושלים 1981, עמ' 8.

52 המודעה על המחזה ועל ביצועו גבב המעטפה של הספר אל-אח'לאץ ואל-ח'יאנה, וראה גם הקדמתו של יצחק ש' אח'תינא (או ח'תינה) למחזה: שם, עמ' 13.

53 המחזה נדפס כנספח לגיליון 25 של השבועון 'אל-חאצד' (הקוצר), שנה שנייה (1931). 'אל-חאצד' הופיע בשנות 1929-1938, וערך אותו אנור שאול. על מחזה זה — ראה: יוסף אסעד דאע'ר, מעג'ם אל-מסרחיאית אל-ערביה, בירות 1978, עמ' 201-202, מס' 592; ש' מורה (לעיל, הערה 49), עמ' 71, מס' 261.

54 אל-חאצד, גיליון 221, שנת 1936; דאע'ר (לעיל, הערה 53), מס' 1980.

לטיף אליאס (אחי המחבר, נורי מנשה), עורר את התפעלות המלך הצעיר, והוא הזמינו לבקר בארמון המלוכה. עלילת האופרטה פשוטה. נער התייתם מהוריו, לאחר שאביו פשט את הרגל וכתוצאה מכך לקה בהתקף-לב ומת. הנער מאומץ על-ידי איש שנהנה מחסדי אבי הנער, אך האשה המאמצת מגרשת אותו מכיתה. הנער ניצל על-ידי 'אגודת ההגנה על הילדים', המופיעה בצורת מלאך האוסף אליו את הילד ומצילו מהידרדרות לפשע. נורי מנשה עיבד את המחזה בשנת 1943, בסיוע מחמד חסן אל-צורי, המורה לערבית בבית-הספר ב'פראנק עיני', והתאימו ל'ועדת העזרה לתלמידים', שהושיטה סיוע לתלמידים יתומים ונזקקים בבית-ספר זה.⁵⁵

מצויים מחזות אחרים המוזכרים בספרי מחקר וביבליוגרפיה, אך הם לא הגיעו לידינו ואין לנו ידיעות על תוכנם, והם: 'אל-תצ'חיה' (ההקרבה) מאת אליהו ח'צ'ורי (בגדאד 1942);⁵⁶ 'צפקה ראבחה' (עסקה טובה) מאת יחזקאל אברהם נסים, שהוצג בבגדאד בשנת 1946 יותר מפעם אחת.⁵⁷

השחקן והבמאי היהודי אליהו סמירה (זמירא) (בגדאד, 1910-1961) הוציא לאור בשנת 1947 את מחזהו 'אולאד אל-אזקת' (ילדי הסמטאות) לאחר שהוצג על במת אולם המלך פיצל השני בבגדאד.⁵⁸ סלמאן עכד אללה (עובדיה), תלמידו של סמירה, כתב שלושה מחזות: 'אל-מקאמר' (הקלפן) ו'רסול אל-סלאם' (שליח השלום) — שניהם בלהג הערבי המוסלמי, ו'אל-זואג' פי בגדאד' (הנישואין בבגדאד) — בלהג הערבי היהודי.⁵⁹ על מחזות אלה נדון להלן.

המורה היחיד מארץ-ישראל שעסק בתיאטרון בשפה הערבית הוא ד"ר נסים מלול. הוא פירסם בשנת 1928 את מחזהו 'רואית שהאמת אל-ערב או אל-סמואל ואמרו אל-קיס' (מחזה אצילות הנפש של הערבים, או שמואל בן עדיא ואמרו אל-קיס), והגדיר את יצירתו כמחזה 'היסטורי, פיוטי, שעלילתו התרחשה לפני עליית האסלאם'. המחזה נכתב בשביל תלמידי בית-הספר 'צאלח ששון דניאל' בחלה, כאשר ד"ר מלול כיהן בו בתור מנהל.⁶⁰

55 תודתי למר לטיף אליאס מטירת הכרמל ולמר ויקטור מועלם (דעבול), שזיכוני בצילום כתב-היד של המחזה: 'רְנָאִיָּת יָאֵס וְרְנָאִא, תְּאֻלִּיף אֶל-סִייד נֻרִי מְנַשֵּׁי וְאֶחְדָּאגִי נְחִיבָה מִן שְׁלָאב מְדֻרְסַת פֻּרְנָק עֵינִי אֶל־מְתֻסְטָה סַנַת 1943. גִּמְעֵ אֶל־אֶעִיאִנִי מִן תִּלְחִין אֶל־סִייד דְּאוּד אֶפְרַם'. המחזה מודפס במכונת-כתיבה, בערבית, וכולל 12 עמודי פוליו.

56 דאע'ר (לעיל, הערה 53), עמ' 218, מס' 722.

57 אל-זיבירי (לעיל, הערה 2), עמ' 167.

58 דאע'ר (לעיל, הערה 53), עמ' 185, מס' 476.

59 מחזה זה יחד עם מחזהו של אנטון יוסף שחיבר, 'ד'ביחת אסחק', צולם מכתב-היד — ראה: 'המחזה בשפה הערבית אצל יהודי ארצות ערב', בעריכת ש' מורה, ירושלים, אקדמון, תשמ"ה.

60 המחזה מצוי בבית-הספרים הלאומי בירושלים; ראה גם ש' מורה (לעיל, הערה 49) עמ' 75, מס' 287.

3. התיאטרון של יהודי בגדאד בערבית בימי המלך פיצל הראשון (1921-1933)

עליית המלך פיצל הראשון לכס המלוכה בשנת 1921 פתחה תקופה קצרה של חופש ושוויון בין העדות השונות בעיראק, שנמשכה עד שנת 1932. בשנים אלו הותרה פעילות ציונית וקוימה בקהילה היהודית פעילות חברתית וספרותית ענפה בעברית ובערבית. אגודה עברית ספרותית נוסדה עוד בתקופת המאנדאט הבריטי, ב־15 ביולי 1920, ומזכירה היה עו"ד סלמאן שינה. אחד מפעיליה, המחנך הציוני אהרון ששון (1872-1962), הידוע בשם 'המורה', יסד את בית־הספר 'פרדס הילדים' (1924-1935), ששפת ההוראה בו היתה עברית. תלמידיו העלו, במיוחד כחנוכה ובפורים, הצגות בעברית: כחנוכה — את 'סיפור המכבים' ובפורים — את 'אסתר והמן'.⁶¹ האגודה עצמה לא העזה, או לא רצתה, לנהל את כל פעולותיה בעברית. היא יסדה שבועון בערבית, בשם 'אל־מצבאח' (המגורה), אשר רק הברכות לרגל מועדי ישראל פורסמו בו בעברית.

גם ההצגות שהעלתה האגודה היו בערבית. ההצגות הראשונות שלה היו: 'צלאח אל־דין אל־אייובי' מאת נגיב אל־חדאד ר'תסבא או קורבן המסירות'.⁶² בשנת 1926 הציגה האגודה את המחזה 'לה סיד' מאת קורניי, בבימויו של ח'צ'ורי שהרבאני ובכביצוע שחקני 'מכתבת אל־אצלאח' (ספרית הריפורמה) או 'אל־אצלאח אל־ארבי'. בהצגה נכחו ראש־הממשלה עבד אל־מחסן אל־סעדון (1880-1929) ושר האוצר היהודי סר ששון יחזקאל (1860-1932). אל־סעדון התרשם לטובה מן ההצגה והציע לאגודה להציגה שוב לכבוד המלך פיצל (1883-1933). ואמנם המלך נכח בהצגה השנייה, שנערכה ב־17 ביוני 1926 על במת קולנוע 'רויאל' בבגדאד, ועודד את השחקנים.

מאמרי הביקורת שפורסמו בשבועון 'אל־מצבאח', שחלקם הועתקו מעיתונים אחרים, נותנים תמונה על רמת המישחק והאווירה ששררה באולם. מאמר על הצגת 'לה סיד', המעלה על נס את גבורת האבות, מציין כי מטרת התיאטרון היא חינוכית והאומות המתקדמות מעודדות את התיאטרון. כך נבנה בתל־אביב בית אופרה שעלה לעירייה הון עתק, מצרים מעודדת הצגות על־ידי מתן פרסים ואילו בעיראק מונחת אמנות זו. בסקירה על ההצגה הראשונה של 'לה סיד', שהתקיימה ב־7 באפריל 1926, שיבח המבקר את הרמה האמנותית של השחקנים אך ביקר את גישת הציבור המזולזלת באמנות המישחק. כך למשל, על אף המעמד הרם של נוכחות ראש־הממשלה לא שרר שקט באולם, משום שאנשים בקהל ניסו לזהות את קרוביהם

61 ראה ח"י כהן (לעיל, הערה 11), עמ' 87; תצלום של הצגת פורים בבית־הספר 'פרדס הילדים' בבגדאד (תרפ"ה) מצוי אחרי עמ' 112; מל"ב, ראיון עם שאול סחייק (בעברית) מיום 11.7.1978, עמ' 3-4.

62 ראה מאמרי (לעיל, הערה 33), גיליון 5-7, 1977, עמ' 67.

השחקנים על הכמה, נשים זקנות ביקשו ממלוויהן להסביר להן את העלילה, נוסף לפרצי צחוק ומחאות-כפיים שבהם ביטא הקהל ברמה את התלהבותו מן המישחק.⁶³ ב-17 באוגוסט 1929 הועלתה ההצגה 'צות אל-קלב' (רחשי הלב) על במת בית-ספר כ"ח בבגדאד, בהשתתפות 5 שחקניות יהודיות. להקות של חובבנים בבתי-ספר ושל מקצוענים בקרב יהודי עיראק הוסיפו להעלות הצגות עד ערב העלייה ההמונית לישראל.

4. מחזות והצגות בעברית בבגדאד

נסיונות להעלות הצגות בעברית נעשו בבגדאד כבר בשנת 1924, כאשר המורה ציון ארדעי אימן את תלמידיו להציג את המחזה 'יוסף הצדיק', אך ההצגה לא הועלתה כלל.⁶⁴ הנסיונות האחרים היו יותר מוצלחים. בתי-הספר היהודיים, ובמיוחד 'פרדס הילדים' ו'שמאש', העסיקו מורים לעברית שבאו מארץ-ישראל, ביניהם היו: אברהם רוזן, שהגיע לבגדאד ב-1929, ד"ר פ' קלעי וזאב נירמן מזכרון יעקב. מורים אלה שקדו ללמד את השפה העברית ודירבנו את תלמידיהם לדבר ולכתוב עברית.⁶⁵ אברהם רוזן עודד את תלמידי בית-ספר 'שמאש' להוציא לאור כתב-עת בשם 'שמש' (תר"ץ-תרצ"ג/1929-1933) ולהעלות הצגות בעברית. בין ההצגות שהעלו היו המחזות: 'המלך אחשוורוש', ו'משחק פורים' מאת י"ד ברקוביץ, 'דוד וגלית' מאת ישראל דושמן, 'יהודה המכבי' מאת לונגפלו, 'יוסף ואחיו' ו'עקידת יצחק' שלא צוינו שמות מחבריהם.⁶⁶ כן דיקלמו שירים בעברית מאת ח"נ ביאליק, ובסוף ההצגות שרו

63 מאמרים על הצגת 'לה סיד' — ראה: הודעה על העלאת ההצגה ב-7 באפריל 1926, עם תמונות של ח'צ'ורי שהרכבני איש תחיית אמונת המישחק בקהילה הישראלית; החזרות על ההצגה — אל-מצבאח, שנה 3, גיליון 94 (4 באפריל 1926) עמ' 17. סלמן שינה (בספרו מבבל לציון וזכרונות והשקפות, תל-אביב 1955, עמ' 122-123) טעה בציינו, שההצגה הועלתה בשנת 1925. סקירה וביקורת על ההצגה מאת ע"ח (כנראה עזרא חרוד, הסופר והמחנך, מנהל בית-הספר 'אל-וטניה') ותשובת המערכת ראה: אל-מצבאח, שנה 3, גיליון 3 (22 באפריל 1926) עמ' 3-4; וסקירה שנייה — שם, עמ' 10. על ההצגה בנוכחות המלך — ראה: שם, גיליון 96 (29 באפריל 1926), עמ' 6; גיליון 101 (10 ביוני 1926), עמ' 7; סלמן שינה (לעיל), עמ' 123. מאמרים נוספים — ראה: אל-מצבאח, שנה 3, גיליון 103 (24 ביוני 1926), עמ' 1-2, שירו של אנור שאול שבירך את המלך פיצל הראשון לרגל נוכחותו בהצגה — שם, עמ' 3; נאומו של מזכיר האגודה הספרותית העברית (ישראלית) — שם, עמ' 7.

64 ראה: מאמרי (לעיל, הערה 33), גיליון 5-6 (1977), עמ' 68. ציון ארדעי ערך את השבועון 'ישורון' בעברית ובערבית (בגדאד 1920-1921) — ראה ש' מורה (לעיל, הערה 49), עמ' 118, מס' 542.

65 על מורים אלה, ובמיוחד א' רוזן — ראה: ח"י כהן (לעיל, הערה 11), עמ' 19-39; ש' סחייק, 'העליה החלוצית הראשונה' בקובץ מבבל לירושלים, תל-אביב 1980, עמ' 17; מבחר תעודות, שם, עמ' 139; מל"ב, ראיון עם ש' סחייק, 11.7.1978, עמ' 5.

66 ח"י כהן (לעיל, הערה 11), עמ' 92; ראה בעיקר שמש (לעיל, הערה 11), גיליון ג (תרצ"א), עמ' יג; סחייק, מל"ב, עמ' 5; ב'שמש' (גיליון ג, עמ' יג) נאמר תחת המדרור 'מחיי בית ספרנו: השנה סודרו שני נשפים עברים כבית ספרנו בחנוכה ובפורים. הוצגו המחזות 'יהודה המכבי' של

את 'התקוה'. בגלל הצרת צעדי התנועה הציונית וההגבלות שהטילו השלטונות בעיראק על לימוד השפה העברית משנת 1932 ואילך, עברו התלמידים לשפה האנגלית והציגו בשנת תרצ"ג 'חזיון אנגלי', שלא צוין שמו ושם מחברו.⁶⁷ לימוד השפה העברית בכלל וההצגות בעברית בפרט עוררו בעיראק תחייה לאומית יהודית, גאווה של היהודים ביהדותם וביטחון עצמי – וזאת לאחר תקופה ארוכה של שלטון עות'מאני, שבה נחשבו היהודים בני-חסות אשר יש להתייחס אליהם בסובלנות, אבל זו לא תמיד עמדה במבחן. אולם הסובלנות כלפי היהודים בעיראק לאחר התקופה העות'מאנית ארכה זמן קצר. עליית הלאומיות הערבית בעיראק הביאה להקצנה ולחשד כלפי כל מייעוט לאומי שלא נטמע בערבים. כתוצאה מכך הוטלו הגבלות על לימוד עברית כשפה חיה, גורשו המורים מארץ-ישראל והוגבר הניסיון להטמיע את היהודים בתרבות ובתנועה של הלאומיות הערביות.

5. התיאטרון היהודי בבצרה

גם יהודי בצרה אירגנו תיאטרון משלהם. שחקניו היו מבוגרי בית-הספר כ"ח, אשר יסרו אגודה בשם 'אתחאד ח'ריג'י אל-ליאנס אל-אסראלילה באל-בצרה' (התאחדות בוגרי בית-הספר כ"ח הישראלי בבצרה). עזיז סודאי (בגדאד, 1913), חבר התאחדות זו ואחד מפעילי הקהילה, חיבר מחזה בשם 'סלמא או האהבה הקטלנית' (בצרה 1934). אגב, המחזה הועלה בשכם שבארץ-ישראל, על-ידי להקה ערבית בשנת 1934. ראשית פעילותו של סודאי היתה בשנת 1929, כאשר עיבד למחזה בארבע מערכות את הרומאן 'מג'דולין' מאת הסופר הצרפתי אלפונס קאר, בתרגומו החופשי של הסופר המצרי מצטפא לטפי אל-מנפלוטי (1876-1924). את תפקיד מג'דולין שיחק ששון פואד. המחזה השני שהוצג בבצרה על-ידי ההתאחדות (בשנת 1931) היה, לפי סודאי, 'אסתר והמן' בערבית, כנראה על-פי ז'אן ראסיין. הצגה זו, שגם בה שיחק עלם את תפקיד אסתר, הועלתה ארבע פעמים. ההצגה השלישית היתה כנראה מחזה מקורי בשם 'אל-ד'באיח' (הקורבנות) מאת יוסף סלים,⁶⁸ סופר ושחקן מוכשר, ששינה את

לונגפלו (בנשף חנוכה) ר'משחק פורים' של י' ברקוביץ (בפורים). מלבד זאת הוצג בפורים המחזה 'דוד וגלית' מאת דושמן. נשף פורים עבר בהצלחה רבה. הנשף נפתח ע"י א' רוזן, אחריו דבר מר ז' נידרמן על חג הפורים בא"י. תלמיד כחה תיכונית א', צאלח מוכמל, נשא נאום גדול בעברית על ערכו ההיסטורי של חג הפורים. המקהלה שרה שירי פורים שונים מהם גם 'שימני' (על ראש כל אויבי ותשמתיני) הידוע היטב לבני בגדאד. התמונה החיה 'הלך הלכו העצים' מצאה חן ביחוד בעיני הקהל.

67 שמש, גיליון ד (תרצ"ג), עמ' טו; ח"י כהן (לעיל, הערה 11), עמ' 92.

68 מל"ב, ראיון עם עזיז סודאי, 4 ביוני 1978, עמ' 1-21. על המחזה 'סלמא' – ראה: ש' מורה (לעיל, הערה 49), עמ' 180, מס' 899. המחזה דן באהבתה של סלמא לבחור, אולם אביה מאלץ אותה להתחתן עם גבר עשיר. היא מאלצת אותו לגרש אותה ובשוכה לאהובה הוא מסרב לקבלה בחזרה בטענה שאינו רוצה ב'שאריות' מגברים אחרים. סלמא מתאבדת ואהובה מתחרט. וראה: מל"ב, סודאי, עמ' 3, 7-9, 15-17.

שמו לג'ו סואנסון. הוא היה יליד בגדאד, נסע להודו וחזר לעיראק. בשנת 1930 הציג את מחזהו 'אל-ד'באיח' להתאחדות בוגרי בית-ספר כ"ח בבצרה, והם הציגוהו על במת בית-הספר. המחזה דן בסכסוך דמים שהתגלע בין שתי משפחות והפיל שבעה קורבנות, עקב אהבה בין בחור לבחורה, שעוררה את קנאתו של בחור ממשפחת הבחורה.

ג'ו סואנסון, מחזאי, במאי ושחקן, הינו דמות יוצאת דופן בתולדות התיאטרון והקולנוע בארצות ערב. כתב-העת הבירותי 'דניא אל-כואכב' (עולם הכוכבים) פירסם בהמשכים את זכרונותיו, שבהם הוא מספר על נסיעתו למצרים ועל מאבקו בתחום התיאטרון ובהקמת תעשיית הקולנוע המצרית. על-פי זכרונותיו, שעוררו חילוקי-דעות בקרב המצרים, הוא סיים את המדרשה למורים בבגדאד בשנת 1924, אבל התפטר מההוראה ובשנת 1926 נסע לקאהיר כדי ללמוד באוניברסיטה האמריקאית בה, במטרה ללמוד אחרי-כן בהוליווד את אמנות הקולנוע. בקאהיר חלם על ייסוד תעשיית קולנוע במצרים, וכינתיים כתב מחזה באנגלית, *The Lost Youth* (הנעורים האבודים), שהועלה על במת האוניברסיטה האמריקאית ב-28 במאי 1926 ועל במת תיאטרון 'רמסיס', של הבמאי והשחקן המצרי הנודע יוסף והבי (נולד 1896). נוסף לכך העלה סואנסון את 'הגיבן מנוטרדאם', מחזות של מולייר וכן שני מחזות שכתב בערבית: 'אל-שעלה' (הלפיד) ו'אל-קלב אל-מעדיב' (הלב המיוטר). למרות הקשיים שנתקל בהם, הצליח סואנסון לכתוב ולביים גם כמה הצגות היסטוריות, אולם הן לא נתקבלו באהדה במצרים. לאחר מאבק ממושך הוא ייסד את תעשיית הקולנוע במצרים והעלה אותה לרמה אמנותית נאותה, לפי טענתו וטענת 'דניא אל-כואכב', אשר חלקו עליה כמה עיתונים מצריים.⁶⁹

פעילות התיאטרון היהודי בבצרה נמשכה. בשנת 1928 הועלה מספר פעמים בבצרה ובאל-עשאר המחזה 'שארלמאן' (קרל הגדול), שלא צוין שם מחברו ומתרגמו. בין השחקנים היהודים שהעלו מחזה זה היה מוזס אהרון חיים, חניך בית-הספר כ"ח בבצרה. בשנות הארבעים באו להקות יהודיות מבגדאד להציג בבצרה, ביניהן להקתם של אליהו סמירה, אלכיר (אריה) אליאס, יצחק בטאט וסימון אל-עמארי.⁷⁰

אם יש חילוקי-דעות על השאלה מי ייסד את תעשיית הקולנוע במצרים, הרי אין ספק שתעשייה זו בעיראק נוסדה בידי יהודים. הסרט הראשון שהופק בעיראק היה 'עליא ועצאם', על-ידי חברת 'סטודיו בגדאד', מיסודם של האחים עזרא, מאיר וחיאו

69 דניא אל-כואכב, בירות, שנה 7, גיליון 90 (16 בפברואר 1954), גיליון 143 (12 בדצמבר 1955), עמ' 48-49; שנה 8, גיליון 147 (21 באפריל 1956). אני מודה למר נעים תוינה על שמסר לי העתק מכתב-העת.

70 ראיון עם מוזס אהרון חיים, ירושלים, 1 ביולי 1978 (בעזרת קרן ד"ר דוד סאלא, מרכז מורשת יהדות בבל), עמ' 2; מכתב ממנו מ-1 ביולי 1978; מל"ב, מארס 1976, ראיון עם סימון אל-עמארי (שמעון בן-עמרי), עמ' 16.

סודאי.⁷¹ את העלילה והשירים של הסרט על אהבתם של בחור ובחורה ערביים מהתקופה האומיית, כתב אנור שאול. האחים סודאי הסריטו שלושה סרטים נוספים, ואילו סימון אל-עמארי חיבר לפני עלייתו ארצה תסריט בשם 'קאתל אחי'ה' (רוצח אחיו).⁷²

6. במאים ושחקנים

החברה היהודית הכורגאנית בעיראק העריכה מקצועות חופשיים (כגון רפואה, משפטים) ומסחר. השמרנים, ובמיוחד אנשי הדת, זילזלו באמנות ובאמנים, ובמיוחד בשחקנים ובבמאים. בדרשת הספד על הרב יוסף חיים (נפטר ב"ג באלול תרס"ט) אמר הרב שמעון אגסי (1852-1914), כי מות הרב חושף את העדה לסכנות גדולות עקב חטאיה המרובים. בין חטאים אלה הוא מנה את 'ההליכה לבתי התיאטרון, לראות בריקוד הנשים ולשמוע שירי עגבים', והמדוכר לאו דוקא בבני הנעורים אלא 'האנשים החשובים אשר להם יד ושם בעולם המסחר, ובין גדולי וחשובי העיר פסאם'.⁷³ יחס מזלזל ועויין זה לתיאטרון, במיוחד מצד הורים וקרובים, נחלש בהדרגה בשל דבקות אנשי התיאטרון היהודים באמנותם, בראותם במישחק שליחות, יעוד ואמצעי לתיקון חברתי, תרבותי ולאומי. אנשי התיאטרון גם שאבו עידוד מן השליטים, ובמיוחד המלך פיצל הראשון, ראשי-הממשלות ושירי החינוך לתיאטרון, אשר נוכחו בהצגות רבות שהעלו השחקנים היהודים, ומן העיתונות והרדיו העיראקיים. אחת הבעיות שנתקלו בהם הבמאים היתה התנגדות חלק מההורים שילדיהם ימלאו תפקיד בזוי, כגון משרת או תפקיד של המן ובניו. היו הורים שניסו להוריד את ילדיהם מעל הכמה בכושת פנים, אך מפאת האיפור והתחפוש לא הכירו אותם. ההורים ראו בתפקידים אלה לא רק קלון אלא לפעמים קללה שיכולה לפגוע במי שממלא תפקידים אלה. כך למשל, תלמידה בבית-הספר לורה כדורי ששיחקה בתפקיד המלכה אסתר התחנתה מיד לאחר ההצגה בעוד שבחורה שהסכימה לשחק בתפקיד המן, אף שהוזהרה להימנע מכך, לא מצאה חתן.⁷⁴ אולם על-פי-רוב השחקנים לא שמו לב לאמונות תפלות אלו. בראיון שערכתי עם אריה אליאס (1977), הוא סיפר שנהג להזמין את ראשי המדינה וראשי-הצבא העיראקיים, כדי שהורי

71 ראה: אנור שאול (לעיל, הערה 48), עמ' 101. 'עליא ועצאם' גם יצא לאור כרפוס: בגדאד 1948, רפוס אל-שרק.

72 ראה: תאריך אל-נהצ'ה אל-פניה פי אל-עראק, בגדאד, ללא תאריך, עמ' 14: מל"ב, ראיון עם סימון אל-עמארי (שמעון בן-עמרי), מארס 1976.

73 ראה: ש' אגסי (לעיל, הערה 40), עמ' רמד.

74 מל"ב, ראיון עם יצחק בטאט, 28 במארס 1977. על יחס התלמידות לתפקידים שמילאו בהצגה — אמרה לי (ב-19 בפברואר 1984) הגברת ששיחקה את תפקיד ושתי אשת המן, כי היא מצטערת שהסכימה לכך, משום שהתפקיד המיט עליה אסון (בעלה נחלה בעיראק ב-1969 באשמת פעילות ציונית). יחס מעין זה מציין גם משתתפות אחרות בהצגות.

השחקנים יראו, כי בניהם מופיעים לעיני גדולי המדינה ולא 'אמרו שהשחקנים הם אספסוף ופרחחים'.

בין ראשוני השחקנים היהודים שהתפרסמו בעיראק היו: ח'צ'ורי שהרבאני, אליהו סמירה, גרג'י כאשי, יוסף נקאש, נסים עזיז, נעים נבעה, דניאל קצאב, דוד זלוף, אנוך זלוף, אליהו בח'אש, אליהו שבירו, נאג'י אברהם, אנוך שהרבאני, נעים אצל'אן, יחזקאל קטן וסלים בלבול.

יהודים מעטים מאוד הצליחו לייסד להקה קבועה, ברשיון משרד הפנים העיראקי ובהשתתפות שחקנים ערבים ממצרים ומעיראק. בין אלה בלט השחקן נעים אצל'אן (בן-אריה, נולד בבגדאד, 1920), שהיה תלמיד בבית-הספר הפרטי 'אל-תפיץ'. בשנת 1935-1936 הוא התקשר עם אליהו סמירה (זמירא), המורה לציור ולמישחק בבית-הספר 'שמאש', ונכח כשחקן עתודה בחזרות לשני מחזות שהעלו בבית-הספר, והם: 'המאם פאשא' ו'ג'רימת אל-אבאא' (פשע ההורים) מאת יוסף ובהי (?). בדרך זו למד אצל'אן את עקרונות המישחק והחזרות במשך כשלושה חודשים. באמצעות השחקן היהודי נאג'י אברהם, הצטרפו נעים אצל'אן ואנוך שהרבאני אל להקת 'פרקת באבל' (להקת בבל), שהתאחדה בשנות 1937-1938 עם 'הלהקה הערכית' של יחיא פאיק, 'הלהקה המזרחית' של צברי שכורי ו'אנצאר אל-תמת'יל' (תומכי המישחק) של עבד-אללה אל-עזאוי. בלהקות אלו השתתפו השחקנים היהודים: מאיר פרפופלי, אלביר קוג'מאן, נעים אצל'אן ואנוך שהרבאני. הם שיחקו עם השחקנים הערבים עלי אל-אנצארי, ענאית אללה אל-ח'יאלי, צפאא אל-ח'יאלי, ודיע ח'ונדה, פאצ'ל עבאס, ודיע קטה ואסמאעיל חקי – שעבדו בלהקתם של מחמוד שוכת ויחיא פאיק.

נעים אצל'אן נסע עם הלהקה לסיכוב הצגות במוצל, בפרפופ ובמחוזות אחרים. הלהקה הציגה מחזה חדש מדי שבוע-שבועיים. אחת האפיזודות שהיו לו במוצל בשנת 1936, המראה את יחס השלטונות ל'מוסר', היתה מעצרו בפקודת המושל, שנכח בהצגה אשר בה היה על נעים אצל'אן לנשק את אחת השחקניות על הבמה. רק בהשתדלות אנשים רמי-מעלה הומר המאסר שהוטל עליו בקנס כספי. מאוחר יותר הצטרף ללהקת עבד-אללה אל-עזאוי והעלה איתה הצגות רבות, לרבות הצגות שהעלה בחצר המלוכה קודם מות המלך ע'אזי (1939) ואחריו, וכן ברדיו בגדאד. בשנת 1939 העלה עם שחקנים יהודים את הצגת 'רומיאו ויוליה' מאת שקספיר, על כמת קולנוע 'רויאל' בבגדאד, בהשתתפות השחקנים אלביר (אריה) אליאס, אנוך שהרבאני, עבדאללה אגסי, מאיר פרפופלי, אלביר קוג'מאן ולוי מאיר. הצגות אחרות שהעלה אצל'אן היו: 'צ'חיא אל-קוקאאין' (קורבנות הקוקאין), 'ג'רימת אל-אבאא' (פשע ההורים) ו'יחידה' (יחידה) – מאת מוסא שאבנדר; וכן 'יוליוס קיסר'. בגלל אהבתו למישחק ערק אצל'אן מן הצבא העיראקי, כדי להעלות הצגות. לאחר שיחרורו מהצבא (1939) יסד עם השחקן נאג'י אברהם את 'להקת החובכים' (פרקת אל-הואת), ובשנות מלחמת-העולם השנייה העלה פארסות וקומדיות בקאבארטים ובבתי-מלון נודעים. בכצרה הוא עבד בקאבארט (מלהא) 'אכר-נואס' עם להקה בהנהלת השחקן

והזמר המצרי שיח' עטיה מחמד. אצלאן הצטיין בתפקידים קומיים בלהקה, וכאות הערכה נתן לו עטיה מחמד את הכינוי 'כשכש בכי'.⁷⁵ בלהקה היו יותר מ-15 שחקנים מצריים ועיראקיים. בשל הצלחתו הרבה קיבל נעים אצלאן 250 דינארים עיראקיים (1 דינאר = 1000 פלס) לחודש, בעוד ששחקן רגיל קיבל כ-15 דינאר לחודש וליצן קיבל כ-30 פלס להופעה. לאחר כשנתיים רכש אצלאן את הקאבארט ויסד להקה משלו, שבה היו זמרות ורקדניות שהשתתפו בהצגות בתור שחקניות. בשנת 1947 רכש את הקאבארט 'אל-ראפדין' ויסד את להקת 'כשכש בכי' ללחמת-ייל' (כשכש בכי למישחק), שעבדה ברשיון משרד הפנים העיראקי בכצרה. לאחר תליית הסוחר היהודי שפיק עדס בכצרה, בסוף שנת 1948, צימצם אצלאן את הופעותיו על הבמה ונעשה שותף בבית-מלון סמיראמיס בכצרה. בראיון איתו (14 במאי 1978, באור יהודה) הוא הודה, כי חש אי-נוחות בהעלותו פארסות בהשתתפות שחקניות שעבדו קודם לכן כרקדניות וכזמרות, משום שהחברה היהודית לא כיבדה אמניות מסוג זה. לדבריו, הוא עיבד ושיכתב קרוב ל-300 פארסות וקומדיות מצריות, שנושאייהן היו שאובים מסידרת הרומאנים המצריים 'רואית אל-גיב' (רומאני הכיס), מספרות אירופית מתורגמת ומקומדיות שהעלו להקות מצריות שעבד איתן. לא תמיד היה אצלאן צמוד לטקסט של הפארסות, ובדרך-כלל אילתר לפי מצב-רוחו או לפי מספרם ומצב-רוחם של הצופים. בשנת 1952, לאחר עלייתו ארצה ושבוע לפני שהתחתן, הוא שרף את כל המחזות שהביא איתו, משום שהתבייש בעברו, באומרו: 'מחר מתרתיים יולדו לי ילדים, אז לא כבוד, כאן בארץ השתנו התנאים, אבל באותו זמן עדיין הדם העיראקי היה בעורקיני'.⁷⁶

אחד הבמאים המוכשרים שתרמו רבות לתיאטרון הערבי בעיראק, נוסף לח'צורי שהרבאני ואליהו סמירה (זמירא) שהוזכרו לעיל, היה סימון אל-עמארי (עמארה, 1921), ששמו העברי בישראל הוא שמעון בן-עמרי. בעיראק הוא היה מחזאי ובמאי, התמחה בתאורה ובאיפור ונקרא בפי הבמאים והשחקנים 'עמוד השדרה של התיאטרון העיראקי'. החל משנת 1937 הוא הדריך להקות רבות של בתי-ספר ערביים גבוהים, ובמיוחד בית-הספר אל-תפיץ', בתי-ספר מקצועיים, המכללה לרפואה, המכון לאמנות יפה, מכון המלכה עאליא, המכללה הצבאית, הפאקולטה לרפואה, מועדון הקצינים (בראשות הגנרל עבד אל-כרים קאסם), וכן להקת הנוער הלאומי (אל-שבאב אל-קומי), להקת 'מלאכי חבלה' (פרקת אל-זבאניה), 'להקה העממית למישחק' (אל-פרקה אל-שעביה ללחמת-ייל). כדי לקדם את התיאטרון הערבי הוא חירגם מאנגלית 3 פרקים מאת מחברים שונים על תורת המישחק, התיאטרון והאיפור.⁷⁷ נוסף לכך הוא ביים את רוב המחזות שהועלו על-ידי הלהקות המקצועיות

75 כשכש בכי הוא דמות בדיונית של ראש כפר (עמדה) מצרי, יציר דמיונו של הקומיקאי נגיב אל-ריחאני (1891-1949) — ראה: לנדאו (לעיל, הערה 20), עמ' 86-91.

76 כל האמור כאן על נעים אצלאן מבוסס על ראיון עמו: מל"ב, 14 במאי 1978.

77 הספר הופיע תחת הכותרת 'פן אל-לחמת-ייל ואל-מסרח' (אמנות המישחק והבמה), קאהיר 1947, על הספר — ראה: ש' מורה, לעיל, הערה 49, עמ' 24, מס' 8.

ולהקות החוככים בעיראק עד 1951, שנת עלייתו ארצה. בין המחזות שביים ב־1950 היו: 'סלימאן אל־חכים' (שלמה החכם), 'אהל אל־כהף' (אנשי המערה) ו'המלך אדיפוס' מאת הסופר המצרי תופיק אל־חכים; 'פי סביל אל־תאג' (למען הכתר) מאת הסופר הצרפתי פראנסוה קופה, ה'קארדינאל' מאת פארקר, 'אל־מת'רי אל־נביל' (גם הוא באצילים) מאת מולייר, בתרגומו של אליאס אבו־שבכה (1903-1947), 'מג'נון לילא' ו'קמביז' מאת המשורר המצרי אחמד שוקי. ככל ההצגות הללו היה השחקן יצחק בטאט אחראי על האיפור. קודם עלייתו לישראל חיבר סימון אל־עמארי מחזה בארבע מערכות, בשם 'יד אל־מרב' (יד המחנק), עם הסופר העיראקי שאכר אל־ג'אכרי; תסריט לקולנוע, בשם 'קאתל אח'יה' (רוצח אחיו) וקומדיה בשם 'בין אמראתיך או פשפש פי אל־מחכמה' (בין שתי נשים או כשפש בבית־המשפט). בפרוץ מלחמת השחרור בארץ־ישראל (1948), אולץ אל־עמארי להתנדב להעלאת הצגות למען 'הצלת פלסטין' והשקיע כספים בהן. מאז השתנה לרעה יחס האחראים אליו. לאחר עלייתו ארצה ב־1951 המשיך אל־עמארי בפעילותו האמנותית, ויחד עם יצחק בטאט הציג במארס 1952 בפתח־תקוה את 'המלכה אסתר' מאת ז'אן ראסין. בשנת 1955 פירסם אל־עמארי מערכון בשם 'מואתמר אל־אבאליס' (ועידת השטנים, תל־אביב 1955), קומדיה השמה ללעג את המפלגה הקומוניסטית בישראל.⁷⁸ בשנת 1956 יסד עם אריה אליאס להקה דראמאטית בערבית, בשם 'אור', שהציגה את המחזה הפיוטי 'מג'נון לילא' מאת אחמד שוקי, בחסות תיאטרון 'אהל' ובכימויו של אריה אליאס. המחזה הוצג בין היתר, בעזה ובנצרת, ובין משתתפיו היו שחקנים ותיקים מעולי עיראק: ח'צ'ורי שהרבאני, אליהו סמירה, יצחק בטאט, אהרון זבלי, סלמאן כחילה, שאול עבודי ומאיר לוי; והצטרפו אליהם השחקניות דליה כחילה ולילא (לילי) נג'אר שמוצאה ממצרים.⁷⁹

יצחק בטאט (בגדאד, 1920) היה אחד המפיקים הפעילים במיוחד בתחום בתי־הספר היהודיים בעיראק. בשנת 1935 השתתף בהצגה 'פי סביל ולדי' (למען בני), שנכתבה ובווימה בידי אליהו סמירה, המורה לציור ולאמנות הבמה בבית־ספר רחל שחמון. בטאט ואריה אליאס למדו בבית־הספר התיכון הממשלתי 'אל־ערביה אל־מתוסטה', אשר רוב תלמידיו היו ערבים ושני התלמידים היהודים הופלו בו לרעה. רק לאחר התעקשותם צורפו השניים להצגה 'אל־צחראא או ת'ורת אל־ערב ואל־אספאן' (המידבר או מרד הערבים נגד הספרדים), מאת המחזאי יוסף והבי. זו היתה הצגה לאומנית על מלחמת הערבים בספרדים בצפון־אפריקה, אשר הועלתה ב־12 באפריל 1939 על במת בית־ספר 'דאר אל־תעלים אל־אהליה', ושני התלמידים היהודים קיבלו

78 על סימון אל־עמארי — ראה: תאריך אל־נהצ'ה אל־פניה פי אל־עראק, בגדאד (ללא תאריך), עמ' 145-149; מ'ל"ב, 3 ראיונות בשבוע מורשת יהדות בבל בקריית ענבים, מארס 1976, אל־שרק (חיפה), שנה 10, מס' 4 (אוקטובר-דצמבר 1980), עמ' 35-39. הידיעות על ההצגות שביים סימון אל־עמארי מבוססות על עלונים של הצגות אלו, שהואיל לשלוח לי.

79 על ההצגה — ראה: אל־יום (21.9.1956), עמ' 3; וכן לנדאד (לעיל, הערה 20), עמ' 103.

בה תפקידים צדדיים: בטאט בתור חייל ואליאס בתור אשה. אחרי-כך הרכיבו בטאט ואליאס להקה של תלמידי בית-ספר כ"ח והציגו מחזה זה בבית-הספר 'מסעודה שם-טוב' ובמקומות אחרים. מאוחר יותר הציגו שני מחזות נוספים מאת יוסף והבי: את הקומדיה 'אל-האויה' (התהום) ואת 'אולאד אל-פקראא' (ילדי העניים) — מלודרדאמה הדנה בפער המעמדי במצרים אפילו בתוך משפחה אחת, הידרדרות לזנות, לאחר פיתוי בת האח העני על-ידי בן האח העשיר, ועישון סמים. הקבוצה הציגה גם את 'אל-ד'באיח' מאת אנטון יזככ.⁸⁰ בטאט החל ללמוד בשנת 1943 במכון לאמנויות יפות בבגדאד וב-1944, לאחר שנתמנה מורה בבית-ספר נוריאל, הקים להקות בבתי-הספר היהודיים: 'אל-מדרסה אל-אעדאדיה אל-אהליה לל-בנין' (בית-ספר תיכון פרטי לבנים), 'פרנק עיני' המכין (מתוסטה) לבנים, ובית-הספר המכין (מתוסטה) הפרטי לבנות. שלוש הלהקות הציגו באולם המלך פיצל ארכע הצגות בזו אחר זו. הראשונה — היתה עיבוד של 'אל-חכאיה אל-אזליה' (הסיפור הנצחי), שיר ארוך מאת איליא אבר-מאצ'י (1889-1957), שעניינו אי-הסתפקות האדם כמה שיש

תעודת-גמר של השחקן יצחק
בטאט, מהמכון לאמנויות יפות
בבגדאד, משנת 1950

80 על 'אל-ד'באיח' — ראה: לנדאו (לעיל, הערה 20), עמ' 83. לצערי לא היה ביכולתי לברוק, האם יש איזה דמיון בין המחזה הזה ובין המחזה 'אל-ד'באיח' מאת ג'וז' סואנסון (ראה לעיל).

לו. בהצגה זו השתתפה סירפין דוד עם השחקנים לטיף מנשה וסלמאן כחילה. בהצגה השנייה, המערכון 'עדו אל-נור' (אויב האור) מאת מחמוד שעבאן, השתתפו תלמידי בית-הספר 'פראנק עיני', והצייר נסים צאלח שיחק בתפקיד המלך. בהצגה השלישית, הקומדיה 'ג'נסנא אל-לטיף' (המין החלש שלנו), מערכון מאת תופיק אל-חכים, הציגו תלמידות בית-הספר המכין הפרטי לבנות, ואת תפקיד מצטפא, הבעל הנכנע, שיחקה בלאנש חדאד (כיום שופטת בבית-משפט השלום בחדרה). ההצגה הרביעית היתה הקומדיה 'הקמצן' מאת מולייר. בשנת 1946 העלו תלמידות בית-הספר 'לורה ח'צ'ורי' את הטראגדיה 'אסתר' מאת ראסין, בכימיו של יצחק בטאט, על במת אולם 'רוקסי', לטובת 'חברת הכנסת כלה לבנות הישראליות העניות' (גי'מעית מסאעדת אל-בנאת אל-אסראאיליאת אל-פקיראת לל-זואג'). אותה הצגה העלה בטאט ב-1948, שנה לאחר שסיים את המכון לאמנויות, בבצרה, על במת בניין אגודת הנוער הישראלי, ובהשתתפות 'מבחר של נוער ישראלי', וההכנסות נועדו לתמיכה במשפחות קורבנות 'המרד (ות'בה) הלאומי הגדול בבגדאד', עניי בתי-ספר כ"ח הישראליים בבצרה ואגודת הנוער הישראלי בבצרה. לאחר שנה שוב העלה בטאט אותה הצגה במועדון היהודי 'לורה ח'צ'ורי'. בפברואר 1949 הוא ביים את המחזה העיראקי 'אל-מתהם אל-ב'ריא' (הנאשם החף מפשע) מאת נדים אל-אטרקצי שהוצג על במת אולם המלך פיצל השני והכנסותיו היו לטובת 'כוחות המשטרה העיראקית הנלחמים בפלסטין'. בטאט גם שיחק את תפקיד אוחלו, במחזה כשם זה מאת שקספיר, וביצע את עבודות האיפור בסרט 'עליא ועצאם', שהוסרט בידי במאים וצלמים מצרפת ובעבור חברת 'סטודיו בגדאד' היהודית.

יצחק בטאט – שחקן, במאי ומאפר. כאן הוא מאפר את השחקן ח'צ'ורי שהרבאני

לאחר עלייתו ארצה השתתף בטאט בלהקה הרראמאטית 'אור' בשפה הערבית, והופיע בתפקיד זימד חברו של קיס ובתפקיד שד בהצגת 'מג'נון לילא' (ראה לעיל). כשולן הניסיון לייסד בישראל תיאטרון בשפה הערבית באמצע שנות החמישים דחף אותו, עם שאר חבריו בוגרי המכון לאמנויות יפות בבגדאד, לפנות לקול ישראל בערבית, שם שידרו מחזות, שברובם נכתבו בידי סופרים יהודים יוצאי עיראק, ובמיוחד סהיל אבראהים (אדוארד שאול) ויצחק כהן.⁸¹

שאול שלו (בגדאד 1920) נמנה עם השחקנים שניסו בשנת 1938 להקים להקה — יחד עם נעים אצלמן, מאיר פרופולי, אליהו סמירה (זמירה) והצייר עבד אללה (עובדיה) אגסי. שחקנים אלה עברו מהצגות בבתי-ספר יהודיים אל כמות מכובדות יותר של בתי-קולנוע, לפני שנבנה אולם המלך פיצל השני בבגדאד. את תורת המישחק הם למדו מלהקות מצריות שביקרו בעיראק, וחלק מהם אף שיחקו בלהקות אלו. חברי הלהקה הציגו מחזות ערביים ועיבודים של מחזות אירופיים בערים שונות בעיראק. בשנת 1945 הציגו בפרופו את המחזה 'פתח מצר' (כיבוש מצרים) מאת עמר בן אל-עאץ. אחרי-כן עבדו במועדון הערבי 'אל-תג'רד' בהנהלת טאהר תופיק, שכאזור עלואזיה בבגדאד. הם הציגו את 'רומיאו ויוליה', בהפקת נעים אצלמן, על במת קולנוע 'רויאל' בבגדאד, ואת תפקיד יוליה שיחק נער יהודי. הרפרטואר שלהם היה מורכב ממחזות שתורגמו תרגום חופשי, כגון: 'קיסר', 'כרסי אל-אעתראף' (כסא הוידוי), 'ראסבותין' מאת יוסף והבי, 'אל-זוג'ה אל-ח'אינה' (האשה הבוגדת), 'אל-בואסאא' (עלובי החיים), 'דמוע אל-כאיסה' (דמעות האומללה), 'קאתל אח'יה' (רוצח אחיו) ו'פתח מצר' (כיבוש מצרים). מאוחר יותר, במחזות שהעלו הם שיתפו נשים אשר לא-תמיד ידעו קרוא וכתוב או באו ממשפחות מכובדות, ובמקום רקדניות הופיע הרקדן היהודי משה אל-שעאר, אשר גידל שערות כאשה ורקד ריקודי-בטן עם חזייה מלאכותית.

היו גם שחקנים יהודים שהשתתפו בלהקות ערביות בעיראק. גורגי כאשי, נאגי אברהם ואליהו סמירה היו חברים בלהקה המקצועית העיראקית הראשונה 'אל-פרקה אל-תמת'יליה אל-וטניה' (להקת המישחק הלאומית), שיסד חקי אל-שבלי בבגדאד בשנת 1927. ואילו נעים אצלמן ייסד עם נאגי אברהם להקה מקצועית שפעלה בעיקר בבתי-מלון ובקאברטיס.⁸²

לצד ח'צ'ורי שהרבאני התפרסם בכשרונו המעולה אליהו סמירה (זמירה, בגדאד, 1910-1961) כמורה למישחק, כבמאי וכשחקן. הוא היה מורה לציור בבתי-ספר יהודיים, צייר תפאורה לכמות ולהצגות שהועלו בבתי-הספר ומחוץ להם ועשה רבות לקידום התיאטרון בעיראק משנת 1925 ואילך. את תורת המישחק למד משחקנים

81 על יצחק בטאט — ראה: מל"ב, ראיון עם יצחק בטאט, 28 במרס 1977, וכן עלונים ותמונות של הצגות שהשחקן הואיל לשלוח לי. על הצגת 'אָנְלָאד אל-פֶּקְרָאָא' ראה גם גנדאד (לעיל, הערה 20), עמ' 258, מס' 580.

82 ראה: מל"ב, ראיון עם שאול שלו, 4 ביולי 1978; אל-ז'בידי (לעיל, הערה 2), עמ' 124, 167.

מצרים שבאו עם להקתם להציג בכגדאד, כגון כשארה ואכים ויוסף והבי, ששיתפוהו כשחקן בהצגותיהם. הוא למד מואכים תפקידים קומים, ומוהבי — תפקידים טראגיים. תלמידיו מעידים עליו, כי אישיותו היתה מיוחדת במינה, היה לו כישרון טבעי מעולה למישחק, היה בעל תושיה על הבמה וידע להחליץ בכבוד מטעויות וממצבים מביכים שנגרמו על-ידי שחקנים אחרים. הוא גם השתתף בלהקות עיראקיות מרובות, ביניהן 'הלהקה הלאומית למישחק' (אל-פרקה אל-קומיה לל-תמת'יל) בשנות 1927-1935. כשעבר לעבוד בבית-הספר היהודי 'שמאש', ששפת ההוראה בו היתה אנגלית, החל בפעילות מחודשת וענפה בתחום התיאטרון בכתי-הספר היהודיים. בשנת 1935 הוא אסף סביבו כמה תלמידים יהודים מוכשרים מבתי-ספר שונים ולימדם מישחק. עם תלמידיו אלה הוא העלה מחזות מאת יוסף והבי — את 'אולאד אל-פקראא' (בני העניים), 'כנאת אל-ריף' (בנות הכפר), 'אל-האוויה' (התהום) ו'יד אללה' (יד האל); מאת קריסטופר מארלו — 'פאוסט'; מאת שקספיר — 'המלט', 'יווליוס קיסר' ו'רומיאו ויוליה'; מחזות אירופיים מתורגמים לערבית כגון: 'ג'ניפיף', 'אל-ברג' אל-האיל' (הצריח האדיר), 'ג'זאא אל-שהאמה' (גמול הסבלנות); מחזות שתוכנם שאוב מההיסטוריה הערבית, כגון: 'אל-חאכס באמר-אללה', 'צלחא אל-דין אל-איובי' ומחזה ערבי בן-זמננו בשם 'לולא אל-מחאמי' (אילולי עורך-הדין). כאשר ממשלת עיראק החליטה בשנת 1940 לייסד את החוג לדראמה ולצרפו למכון לאמנויות יפות, וכן לשלוח שחקנים מוכשרים להשתלם בפאריס, הציג סמירה את מועמדותו, אף שסיים בית-ספר עממי בלבד, אולם השחקן המוסלמי חקי אל-שבלי זכה במלגת ההשתלמות.⁸³

בין תלמידי סמירה הצטיינו אריה (אלביר) אליאס, סלמאן עוכדיה (עבד-אללה) אל-יוסף, יצחק בטאט, נעים אצלאן, יחזקאל קטן, סלמאן כחילה ואהרון זבלי. אריה אליאס (בגדאד, 1924) היה הראשון מתלמידים אלה שהצטרף בשנת 1942 למכון לאמנויות יפות בכגדאד,⁸⁴ אחריו הצטרפו יצחק בטאט (ב-1944) וסלמאן עבד-אללה אל-יוסף (ב-1945). שחקנים יהודים אחרים שהצטרפו למכון זה היו: אהרון זבלי, יצחק זכריה ואהרון יעקב. קודם הצטרפותם למכון הם עוד העלו הצגות רבות בבימויו של אריה אליאס, כגון: 'אולאד אל-פקראא' (1942), 'יחידה' מאת הסופר והדיפלומאט העיראקי ד"ר מחמד מוסא אל-שאבנדר.⁸⁵ 'יחידה' שוכתב מחדש על-ידי מחברו, ונכתב בלהג הערבי המוסלמי לדמויות המוסלמיות ובלהג היהודי לדמות הגבר היהודי שמופיע בו. אנור שהרבאני שיחק את היהודי. מחזות אחרים שהעלתה הלהקה היו מאת: מולייר, שקספיר, מארלו, ראסין (אסתר); וכן מחזות מצריים

83 על אליהו סמירה — ראה: מל"ב, שלושה ראינות עם אריה אליאס וסלמאן עבד-אללה (באר יעקוב, תלמי-מגשה), ב-18 ביאנואר וב-28 במארס 1977; מל"ב, ראיין עם שאול בר-חיים, ירושלים 1978.

84 על אריה אליאס — ראה: מל"ב, שלושה ראינות (לעיל, הערה 83).

85 המחזה נרפס בכגדאד בשנת 1930 — את סיכומו ראה: אל-זכירי (לעיל, הערה 2), עמ' 136, 145.

בניא עליו طلب الجهور الكرم تميم

تحية من طالبات مدرسة لوره حضوري للبنات

تمثيل

رواية « استير »

تراجيديه في اربعة فصول

تأليف الكاتب الفرنسي جان راسين

لمنظمة جمعية مساعدة البنات

الاسرائيليات الفقيرات للزواج

على مسرح قاعة روكسبي

مساء الاحد السادس ٢٤ آذار ١٩٤٦

برفق الساتر في الساعة الثالثة

الجمعية الخيرية - سداو

شبيبة مهة هواة المسرح

تقدم

للساتر الفرنسيه المسماة

يوسف الصديق

بارتاد وتمثيل

داود زلوف

ومساعدة

الياهو بنحاس

تمت رعايا

صاحب السادة دكتور لواء الجمرة

مسرحية

استير

نمراجيديا في اربعة فصول

تأليف الكاتب الفرنسي

جان راسين

(تمثلت مرات عديدة بنجاح من قبل طالبات مدرسة

الابيات للبنات سبب بنماد)

تسببها

جمعية شبيبة الاسرائيليين في البصرة

على مسرح بناية الجمعية

مدرسة صواب العالي وبنماد بنماد

بنماد

جمعية اسرائيليين في البصرة

بنماد

السيرة المسماة

السكر دينال

« كورسي الاعتراف »

تأليف - بنماد

بنماد

بنماد

بنماد

بنماد

بنماد

بنماد

بنماد

بنماد

بنماد

بنماد

מבחר תוכניות של הצגות שהעלו יהודים בעיראק:
 (1) 'אסתר' מאת ראסין, בגרדא, אולם 'רוקסי', 24 במארס 1946, הוצג על-ידי תלמידות בית-ספר לורה
 ח'יצורי; (2) 'יוסף הצדיק', בגרדא, אולם שהרזאת, 2 בפברואר 1947, בהשתתפות חמש תלמידות של
 בתי-ספר יהודיים; (3) 'אסתר המלכה' מאת ראסין, בצרה, 24 במארס 1948, על-ידי 'אגודת הנוער
 הישראלי', בחסות מושל המחוז; (4) 'הקארדינאל' מאת פארקר, בגרדא, 18 אפריל 1949, בבימויו של
 יצחק בטאט, בהנהלת סימון אל-עמארי

ועיראקיים, לרבות 'אל-אח'לאץ ואל-ח'יאנה' מאת סלמאן דרוויש (ראה לעיל). היחיד מתלמידים אלה במכון שפנה לכתיבה בשפה הערבית העממית היה סלמאן עבד-אללה אל-יוסף (בגדאד, 1924) — חניך בית-ספר 'שמאש', למד שנתיים מיקרוביולוגיה באוניברסיטה האמריקאית בבירות והצטרף, בעידודו של אריה אליאס, למכון לאמנויות יפות. שני המחזות הראשונים שלו, שלא יצאו לאור בדפוס ואבדו, נכתבו בלהג הערבי המוסלמי של בגדאד, והם: 'רסול אל-סלאם' (שליח השלום), על האחוה בין העמים, 'אל-מקאמר' (הקלפן), על האסונות שממיטים מישחקי קלפים. מלוא כשרונו הדראמאטי נתגלה במחזה 'אל-זואג' פי בגדאד' (הנישואין בבגדאד), שהוא פארודיה המלעיגה על מוסד השדכנות בקרב יהודי עיראק ועל תחבולות השדכנים ושיטותיהם ובו עיצב דמויות טיפוסיות של יהודי בגדאד, על-ידי דיאלוג בערבית עממית עסיסית וקולחת, וחיבר עלילה שריתקה את קהל הצופים. מחזה זה, שנשתמר בכתב-יד, נכתב לשם גיוס כספים להצלת נישואיה של יהודייה שלא היה בידה לשלם את הנדוניה. המחזה הועלה כמה פעמים בבגדאד והוסרט בישראל על-ידי אגודת הפולקלור, מיסודם של אריה אליאס ויואב חייק. נוסף למחזות אלה חיבר סלמאן עבד-אללה כמה מונולוגים על נושאים חברתיים, בלהג הערבי של יהודי בגדאד.⁸⁶

עם סלמאן עבד-אללה למדו תלמידים מוכשרים כגון: אהרון זכלי, יעקב זכלי ואברהם צ'טיאט. אהרון זכלי⁸⁷ השתתף עם א' אליאס, י' בטאט וא' סמירה בהעלאת 'עלובי החיים' מאת ויקטור הוגו (1943).

סוף דבר

התעניינותם של יהודי עיראק בתיאטרון נבעה מהתגברות מגמות ההתמערבות בחינוך היהודי. הם ראו את התיאטרון כאמצעי יעיל לחינוך, לביקורת חברתית ולפעילות תרבותית, וכן כמכשיר לגיוס אמצעים לנזקקי הקהילה ולמוסדות הצדקה והחינוך שלה. אולם הפעילות התיאטראלית נתקלה בהתנגדות של הורי השחקנים, המחנכים והחוגים הדתיים והשמרניים.

האם יהודי עיראק היו מסוגלים ליצור תיאטרון יהודי, כדומה ל'הבימה'? כל הסימנים מעידים שהאווירה הלאומנית בעיראק לא איפשרה זאת. מנהיגי הקהילה שניאותו להיות חלק מהעם העיראקי, ההקצנה בלאומיות הערבית, דחיקת רגלי השפה הערבית וקביעת השפה הערבית כשפת הוראה, צמצום שיעורי הדת והתגברות המגמות החילוניות בחברה היהודית, עליית מספר התלמידים היהודים בבתי-ספר ממלכתיים שבהם שררה רוח לאומנית ערבית קיצונית, התפלגות הנוער היהודי לשני

86 על סלמאן עבד-אללה ראה: מל"ב (לעיל, הערה 83) — אני מודה לו על שהואיל להקליט לי על קאסטה בקולו, את מחזהו 'אל-זואג' פי בגדאד' (הנישואין בבגדאד).

87 ראה: מל"ב, ראיון עם אהרון זכלי, תל-אביב, 28 במארס 1977.

מחנות, לציונים ולקומוניסטים — כל אלה מנעו היווצרות תיאטרון יהודי, אשר יהיה נבדל מהתיאטרון הערבי בשפתו ובנטייתו הלאומיות, הרוחניות והדתיות ואשר יעסוק בבעיות החברתיות והתרבותיות המיוחדות של יהודי עיראק.

העלייה ההמונית לישראל בשנת 1950 באה כאשר החלה להתגבש בעיראק קבוצת שחקנים מקצועית ומוכשרת, בעלת השכלה תיאטרונית חדשה, שהחלה לשחק על הבמות המקצועיות השונות. שחקנים אלה היו מסוגלים להקים תיאטרון ערבי עיראקי חדש, אולם הם, כולם, בחרו לעלות לישראל. נסיונם להשתלב בתיאטרון העברי בישראל לא עלה יפה, בטענה שמיבטאם הוא מזרחי ואינו מתאים לבמה הישראלית. אחדים משחקנים אלה פנו לקול-ישראל בערבית ועודם מעלים במסגרתו תסכיתים, שהם לרוב עיבוד של מחזות אירופיים. ב-1956 נעשה ניסיון להקים להקה אשר חבריה היו יוצאי עיראק בעיקר, במטרה להציג מחזות בשפה הערבית ומהתרבות הערבית. אך עד מהרה התפרקה הלהקה ושחקניה זנחו אמנות זו. היחיד מהם שהצליח להשתלב בתיאטרון ובטלוויזיה בישראל הוא אריה (אלברט) אליאס, המגלם בדרך-כלל דמויות של יהודים מזרחיים.

מאוחר יותר קמו בישראל שחקנים צעירים מקרב יוצאי עיראק או מבניהם, שלמדו את תורת המישחק בארץ והצליחו להעלות מחזות השאובים מחיי היהודים בעיראק ובמזרח, בצורה המעשירה את המחזה העברי ואת התרבות העברית.⁸⁸

88 ראה: אברהם בן-יעקב, יהודי ככל בארץ-ישראל, ירושלים, 1982, עמ' 228-229.

סימון אל-עמארי, מחזאי ובמאי, כונה 'עמוד השדרה של התיאטרון העיראקי'